

פתרון הבחינה בהיסטוריה ב', יחידת לימוד אחת
חורף 2009, שאלון 022106,
מוגש על ידי : רענן נוימרק, שמעון ביטון, אמנון הורטיג, יעקוב סרוסי, נעמי בלנק
מורים להיסטוריה ברשת בתי הספר של יואל גבע

פרק ראשון – בין שתי מלחמות העולם

ברית המועצות

שאלה 1, סעיף א'

עיקרי מדיניות הנא"פ שהנהיג לנין היו :

1. מס של עד 10% על האיכרים (במקום המצב הקודם של הפקעות כל היבולים).
2. פתיחת סחר הפנים ליוזמה פרטית מוגבלת (כדי שלאיכרים יהיה במה לסחור עם עודף תוצרתם החקלאית).
3. מתן היתר לקניין פרטי במפעלים קטנים ובינוניים (התעשיות הגדולות עדיין בידי המדינה).
4. קריאה להשקעות הון זרות, תוך הבטחה לשמירת ההשקעות ורווחי המשקיעים.
5. הקמת בנק ממלכתי על יסודות מסחריים.

הנא"פ נועד להציל את רוסיה מבחינה כלכלית וחברתית מהמצב הקשה שנוצר בעקבות "הקומוניזם המלחמתי". הוא במפורש **נסיגה מעקרונות הקומוניזם** ומעבר למשק קפיטליסטי מוגבל. הוא למעשה **פשרה** שעשה לנין וכדבריו: **"צעד אחד לאחור כדי להתקדם שני צעדים בעתיד"**. מטרתו המיידית הייתה להשקיט את המחאה העממית שנוצרה מבלי לעשות ויתורים פוליטיים.

הנא"פ הצליח לייצב את הכלכלה, במחיר אידיאולוגי של יצירת מעמדות חדשים בכפרים (קולאקים) ובערים (אנשי הנא"פ).

לנין הנהיג מדיניות זו כדי להתגבר על הקשיים שנוצרו בעקבות "הקומוניזם המלחמתי" (1921-1918) אשר היה הניסיון של הקומוניסטים ליישם את האידיאולוגיה בזמן מלחמת האזרחים. פירושו היה: **רתימת הכלכלה לצורכי המדינה ובעיקר לצורכי המאמץ המלחמתי**. מאפייני העיקריים היו:

1. הלאמת כל התעשייה בצירוף חלוקה מרכזית של משאבים.
2. ביטול המסחר הפרטי והעברת כל מערכת האספקה לידי המדינה (מונופול המדינה על המסחר לווה בשוק שחור תוקפני מפאת חוסר יכולתה של המדינה לספק את צורכי

האוכלוסייה).

3. אינפלציה דוהרת שהביאה באופן חלקי לביטול הכסף כאמצעי תשלום .
4. הפקעות יבולים מהאיכרים (האיכרים נדרשו להעביר את כל יבוליהם לטובת הצבא האדום ולטובת הפועלים. כדי להבטיח זאת נשלחו יחידות מיוחדות לכפרים).

לנין הנהיג מדיניות זו מהסיבות הבאות :

1. בעקבות "הקומוניזם המלחמתי" נוצר ברוסיה מצב כלכלי וחברתי חמור. בכפרים, היו אלה האיכרים אשר סירבו למסור את תוצרתם החקלאית והשתמשו בתחבולות שונות: שריפה או הסתרה של היבולים ושחיטת בהמות. במקרים מסוימים הם כלל לא עבדו. כתוצאה מכך, התפוקה החקלאית ירדה בצורה ניכרת (50% בהשוואה לשנת 1913). התנגדות האיכרים הביאה לרעב כבד מאוד.
2. גם בערים היה המצב גרוע. המפעלים שהולאמו נוהלו בצורה כושלת על ידי נציגי המדינה, כאשר על הפועלים הוטלו מכסות ייצור גבוהות כדי לספק את צרכי המלחמה. נוסף על כך את המחסור בפועלים (רבים מהם היו מגויסים) ואת כמות המזון הדלה שסופקה (בשל התנגדות האיכרים) ונקבל מצב חמור בתחום התעשייה, כאשר הייצור התעשייתי צונח ל-10% באותן שנים בהשוואה לשנת 1913.
3. המצב הקשה בחקלאות ובתעשייה הביא להתמרמרות בקרב הפועלים והחיילים. בשנת 1921 נערכו שורה של מרידות כנגד המשטר החדש. המפורסמת שבהן הייתה "מרד קרונשטאט" (מרס 1921), של חיילי הצי הרוסי שמחו נגד המשטר החדש ודרשו הקלות לאיכרים ולפועלים ויתר דמוקרטיזציה (חופש ביטוי, חופש הפגנה, בחירות חדשות למועצות הפועלים). מצב חמור זה הביא את לנין, מנהיג המהפכה, לשנות מדיניות ולהנהיג את הנא"פ עליו פורט לעיל.

שאלה 1, סעיף ב'

מטרת השלטון הקומוניסטי בהקמת היבסקציה :

המחלקה היהודית במפלגה, שתפקידה היה ליישם את עקרונות הקומוניזם בקרב המוני היהודים. כלומר, **היבסקציה ביקשה להטמיע את היהודים בחברה השווינונית החדשה** . ראשי היבסקציה היו יהודים קומוניסטים, אשר ביקשו בראש ובראשונה להיאבק בדת היהודית, תוך כינון תרבות יהודית חלופית, שתתבסס על תפיסה חילונית ובה תהווה לשון **היידיש** שפה לאומית. לשון היידיש, שנחשבה בעיני השלטונות כשפת המונים (יותר משמונים אחוז מהיהודים ברוסיה השתמשו בה), לעומת הלשון העברית שנתפסה כשפה הלאומית וכשפתם של האמידים, הייתה אמורה להיות הכלי שבאמצעותו יועברו התכנים הקומוניסטיים. טיפוח לשון היידיש היה אמור להיות זמני בלבד, ל"תקופת מעבר", כדי לאפשר ליהודים להסתגל **במהירות** לחברה החדשה.

פעולות בולטות של היבסקציה :

1. **בתי כנסת הוחרמו.** "חדרים", ישיבות וספריות נסגרו.
2. בשנת 1918 חתם סטאלין, השר לענייני מיעוטים, על צו המבטל את המעמד החוקי של הקהילה היהודית. כלומר, **כל מוסדות הקהילה היהודית בוטלו למעשה.**
3. **המפלגות הציוניות והסוציאליסטיות הוצאו מחוץ לחוק.** מנהיגי המפלגות הציוניות נרדפו. כתוצאה מכך, התנועה הציונית ירדה למחתרת ברוסיה. היבסקציה **אסרה על השימוש בשפה העברית** בכתיבה ובהוראה. נאסרה הפצת ספרים ועיתונים בעברית. השפה העברית נתפסה כשפה לאומית ו"בורגנית". לעומת זאת, היבסקציה תמכה בלשון היידיש שנחשבה לשפת ה"עמלים"(הפועלים).
4. טיפוח תרבות היידיש – היבסקציה ביקשה לטפח את לשון היידיש ובאמצעותה לכונן תרבות אידית פרולטרית (של הפועלים) שתהיה **"לאומית בצורתה, אך סוציאליסטית בתוכנה"**. לפיכך, השלטונות עודדו **פרסום עיתונים ביידיש** ושנות העשרים היו עדות לפריחה בתחום זה. נוסדו עיתונים רבים ביידיש ובהם יומונים רבי תפוצה והשפעה כגון: "דער עמעס" ("האמת") במוסקבה ו"דער שטערן" ("הכוכב") בחרקוב, אוקראינה. **מיליונים של ספרים ביידיש** הופצו, עד כדי כך שסופרים יהודים, דוגמת ברגלסון ומרקיש, שעזבו בעבר את ברית המועצות, חזרו אליה כדי ליצור בה. בשנת 1925 ייסד הבימאי היהודי אלכסנדר גרנובסקי את **"התיאטרון היהודי הממלכתי של מוסקבה"**, שבו הוצגו ביידיש מיטב המחזות של מיטב המחזאים היהודים כגון: מנדלי מוכר ספרים, שלום עליכם, שלום אש וי"ל פרץ. תיאטראות רבים אחרים מסוג זה הוקמו באותה התקופה. שחקנים יהודים כיכבו בשפת היידיש, כמו ש' מיכואלס (ירצח ב-1948 על ידי סטאלין). באוניברסיטאות מינסק וקייב הוקמו **"פקולטות לתרבות יידיש"**. רשת ענפה של **בתי ספר ששפת הלימוד בהם הייתה יידיש** שירתה אוכלוסייה גדולה של כ-160,000 תלמידים. ניתן לסכם ולומר כי היבסקציה הביאה לשגשוג בתרבות היידיש, במטרה כמובן לגרום להתבוללות מהירה של היהודים בחברה החדשה.
5. **פרודוקטיביזציה** – היבסקציה פעלה על מנת לצרף את היהודים אל מעגל המקצועות היצרניים. יש לזכור כי בעיניים קומוניסטיות, מערך המקצועות המסורתי של היהודים ברוסיה: רוכלות, מסחר זעיר, תיווך, אותם "מקצועות בזויים", לא יכול היה להתקיים בחברה השוויונית החדשה מהטעם הפשוט שלא היה צורך בהם. במלים אחרות, היבסקציה דאגה ל"הסבה מקצועית" של היהודים אל מערך המקצועות שהיה נחוץ כעת במשטר הקומוניסטי: עבודה בתעשייה ובחקלאות, פקידות ומקצועות חופשיים (רפואה). ואכן, בשנות העשרים והשלושים יהודים רבים עברו שינוי מקצועי והפכו ל"יצרניים". נביט בנתונים: שיעור היהודים העוסקים בחקלאות גדל פי שלושה בתקופה זו (מ-2% ל-6%), שיעור העוסקים בפקידות זינק מ-6% ל-40% (!), בתעשייה עסקו כ-30% מהיהודים ובתחום המקצועות החופשיים עסקו כ-17% מהם. התהליך הזה של מעבר היהודים למקצועות יצרניים היה המשכו של תהליך לא כפוי שהחל בקרב יהודי רוסיה עוד לפני המהפכה ושנבע כתוצאה מהגירת יהודים אל הערים הגדולות, מגמה שתתחזק מאוד בזמן המהפכה.

(על התלמיד לציין שתי פעולות בלבד)

שאלה 2, סעיף א'

המטרות שרצה סטאלין להשיג באמצעות תוכניות החומש היו:

1. **בתחום התעשייה** – תיעוש מהיר ברמה טכנולוגית גבוהה כדי להדביק את הפער בין ברית המועצות למדינות מערב אירופה (אנגליה וצרפת).
2. **בתחום החקלאות** – ביטול הנא"פ וקולקטיביזציה בחקלאות, שפירושה הפיכת כל האדמות ליחידת משק אחת בבעלות המדינה ובפיקוחה.
3. **בתחום החינוך** – העלאת רמת ההשכלה של התושבים באמצעות הקמת רשת של בתי ספר ציבוריים ואוניברסיטאות. הסיסמא הייתה: **"לבער את הבערות"**.

סטאלין קידם מטרות אלה כך:

בתחום התעשייה:

1. **הקמת מפעלי ענק בערים הגדולות לייצור פלדה, מכונות, מכונות וטרקטורים** – על מנת לנצל את שפע הפחם, הברזל והנפט שרוסיה התברכה בו. לדוגמה, מפעל הטרקטורים בסטאלינגרד או מפעל המתכת הענקי במגניטוגורסק שעל נהר האורל.
2. **בניית סכרים, תחנות כוח וחיבור המדינה כולה לרשת החשמל** - לדוגמה, הקמת הסכר ותחנת הכוח המונעת בכוח המים על נהר הדנייפר.
3. **סלילת כבישים והנחת מסילות ברזל** – לדוגמה, המסילה לאורך 1,500 ק"מ בין מערב סיביר למרכז אסיה, שאפשרה העברה מהירה של חומרי גלם ומוצרים מוגמרים בין שני אזורים מרוחקים אלה.

כדי להוציא לפועל את התיעוש המהיר התעורר הצורך הדחוף בגיוס פועלים (להמחשה, ב-1928 היו בברית המועצות רק 4 מיליון פועלים). לשם כך, הועברו מיליוני איכרים אל הערים הגדולות. הם נדחסו עם משפחותיהם בדירות קטנות וחיו בתנאים קשים של צפיפות ומחסור. במפעלים, התנאים היו קשים ביותר: הפועלים חויבו לעמוד במכסות ייצור, כשעונשים הוטלו על כל פועל שלא עמד בהן. זכות השביתה והמחאה נאסרו והפועלים הפכו למעין אסירים. המפלגה שלחה סוכנים מיוחדים (קומיסרים) על מנת לפקח על העבודה. מיליונים של תושבים שהתנגדו או סירבו לשתף פעולה הוגדרו כ**בוגדים בעם ומחבלים במהפכה**. הנקוו"ד (המשרד לענייני פנים) דאג להענישם – במשך שנות השלושים גדל מספר האסירים במחנות העבודה והגיע למיליונים רבים (לפי הערכות, כשמונה מיליון ב-1939). הם הועסקו בעבודות כפייה בתנאים קשים ביותר, וחלק גדול מפיתוח המסילות, הכבישים והמכרות נעשה על ידם. מנגד, עבדה שיטת התמריצים.

התעמולה הקומוניסטית קראה לתושבים לחקות את גיבורי התקופה, שהיו פועלים פשוטים שייצרו מכסות במידה רבה מזו שנדרשה מהם. הדוגמה הבולטת הייתה זו של אלכסיי סטאחנוב, כורה פחם, שעל פי המסופר כרה כמות אדירה של פחם במשמרת אחת. פועל שהצטיין בעבודתו קיבל משכורת גבוהה מיתר הפועלים, קידום, דיור משופר, כבוד ופרסום.

התיעוש התבצע באמצעות הון זר וכספי הבנקים שהולאמו. **מומחים מערביים**, שהגיעו לברית המועצות מתוך סקרנות או הזדהות אידיאולוגית או שכר גבוה ששולם להם בשעה שהמערב היה נתון במשבר כלכלי, תרמו רבות לפיתוח הטכנולוגיה.

מבחינה תעשייתית, תוכניות החומש היו סיפור הצלחה. בתוך 10 שנים הצליחה ברית המועצות להכפיל פי ארבעה את תפוקות הפחם, הברזל והפלדה שלה והפכה למעצמה השלישית בעולם בתחומים אלה (אחרי ארצות הברית וגרמניה). אולם המחיר היה כבד מאוד: מיליונים של פועלים ללא זכויות אדם, העובדים בתנאים קשים, במחסור בביגוד ובריהוט, בצפיפות, בשיטות נוקשות של כפייה וענישה מצד אחד ותמריצים לעובדים מצטיינים מן הצד האחר, מיליוני אסירים החיים בתנאים לא אנושיים במחנות העבודה ומיליונים של הרוגים.

בתחום החקלאות:

כדי לבצע את ביטול הנא"פ, דהיינו השתלטות על אמצעי הייצור בכפרים, תוך כדי חיסול ה"קולאקים" (מעמד האיכרים העשירים), נשלחו לכפרים יחידות של הצבא האדום והמשטרה החשאית. האיכרים נקטו במדיניות הדומה למדיניותם בתקופת הקומוניזם המלחמתי: שריפתם או הסתרתם של היבולים, שחיטת בהמות (באותה תקופה חוסלו כ-50% מהסוסים וראשי הבקר וכ-70% מהכבשים והעזים) והתנגדות אלימה.

סטאלין השתמש ביד ברזל כנגד התנגדות האיכרים (יש לזכור כי בתקופה זו סטאלין הוא שליט יחיד). מיליונים של איכרים הוצאו להורג בצורה אכזרית תוך כדי שימוש במטוסים, בטנקים ובמכונות ירייה. כמיליון משפחות גורשו מאדמותיהם והועברו אל הערים הגדולות או למחנות הריכוז בסיביר. מיליונים אחרים סבלו מהתעללויות שונות. למעשה, הקולקטיביזציה בחקלאות גבתה מחיר של יותר מעשרה מיליון הרוגים – הרצח הגדול ביותר בתולדות האנושות עד אז.

באשר לקולקטיביזציה עצמה, כל האיכרים צוו לעבור **לקולחוז**, ישוב חקלאי בבעלות המדינה ובפיקוחה, כאשר הקולקטיב (הקבוצה) חוכר מן המדינה אדמה, בעלי חיים וציוד חקלאי קל. כל משפחה קיבלה דיר, חלקת גן וציוד חקלאי מוגבל לשימושה. בקולחוז היו במוצע כמאה משפחות והמדינה היא זו למעשה שקבעה את המדיניות החקלאית. על הקולחוז הוטלה חובת תשלום מסים ואספקת תוצרת למדינה. בסוף שנות השלושים הוקמו בברית המועצות אלפי קולחוזים ולמעלה מ-90% מהאיכרים עבדו בהם, כאשר הם נעזרים בתחנות השירות של המדינה שנמצאו ליד הקולחוזים ושסיפקו להם מכונות עבודה (טרקטורים וקומביינים, למשל). הקולקטיביזציה בחקלאות הביאה לשינוי במבנה חברתי של ברית המועצות כשמרכז הכובד יעבור אל התעשייה והפועלים.

לסיום, ההתאוששות בחקלאות תהייה איטית: בתחילת שנות השלושים רעב כבד בשל התנגדות האיכרים גרם לחמישה מיליון הרוגים, עדיין חסרו מומחים חקלאיים, שיתוף הפעולה של האיכרים לא היה שלם והעברת מיליוני איכרים לתעשייה הקטינה את התפוקה החקלאית. רק לקראת סוף שנות השלושים הגיעו היבולים למימדים סבירים.

בתחום החינוך:

סטאלין הקים רשת של בתי ספר ציבוריים בכפרים כדי להקנות מיומנויות של קרוא וכתוב לאיכרים. המלחמה באנלפבתיות נתפסה כמשימה ראשונה במעלה. כמו כן, הוקמו מכונים ללימוד מקצועות טכנולוגיים ובתי ספר ערב לעובדים.

ההצלחה בתחום החינוך הייתה גדולה. מספר התלמידים שביקרו בבתי ספר זינק מעשרה מיליון בשנת 1920 ליותר משלושים מיליון ב-1939. האנלפבתיות כמעט ונעלמה לחלוטין, מוסדות אקדמיים טכנולוגיים הכשירו מדענים, מהנדסים וטכנאים שהיוו את התשתית הטכנולוגית של ברית המועצות התעשייתית.

בל נשכח כי להשקעות הגדולות בתחום החינוך היו מטרות פרגמטיות במפורש: **הפצת האידיאולוגיה הקומוניסטית** (בעיקר בין האיכרים) באמצעות "ביעור הבערות".

חשוב לציין כי הלימודים היו חינם והועמדו תחת פיקוחה ההדוק של המפלגה. עוד יש לציין כי הושם דגש על לימודים טכנולוגיים ומדעי הטבע. מדעי הרוח הוזנחו (לא התאפשרו ביקורת וחופש דיון אקדמי) ומקצועות הדת בוטלו.

(על התלמיד לציין דרך אחת בלבד).

שאלה 2, סעיף ב'

תוכנית בירוביג'אן (1928)

על פי הקטע, השלטון הקומוניסטי נימק את החלטתו ליישב יהודים בחבל בירוביג'אן כדי לנצל את אוצרות הטבע במקום ולהביא לפיתוחו של האזור וכדי להילחם בלאומיות היהודית (להציב חלופה לרעיון הציוני ועל ידי כך לחסלו).

מטרות נוספות שאינן מופיעות בקטע הן:

1. התוכנית הלמה אינטרסים שונים של השלטונות הקומוניסטיים בתקופה זו. בראש ובראשונה, הכוונה לשאיפת השלטונות לחזק את אזור הגבול עם סין במסווה של אוטונומיה יהודית. באותה תקופה התרחשו מספר תקריות גבול באזור (הסתננויות של סינים) והשלטונות ניסו למנוע זאת על ידי יישוב המקום ביהודים (באמצעות הפיתוי של הפיכת האזור לאוטונומיה יהודית).
2. להרחיק את היהודים ממרכזי האוכלוסייה בערים ועל ידי כך לצמצם את האנטישמיות בקרב האוכלוסייה הכללית.
3. דילול האזוריים האירופיים המערביים של רוסיה שיושבו בצפיפות (יהודים רבים חיו שם).
4. להפוך את היהודים ליצרניים בהתאם לאידיאולוגיה הקומוניסטית (שכן המדובר היה בהתיישבות המבוססת על חקלאות בעיקרה) ולפתור את בעיית "חסרי המעמד".

5. למצוא חן בעיני יהודי המערב (יש לזכור שתוכנית בירוביג'אן מוצגת בשנת 1928, בשנה שבה החלו תוכניות החומש, שחיבו השקעות רבות. התוכנית יכלה למשוך את יהודי המערב העשירים להשקיע בברית המועצות).
(על התלמיד לציין נימוק אחד של השלטון הקומוניסטי ונימוק אחד שאינו נזכר בקטע בלבד).

פולין

שאלה 3, סעיף א'

ההתחייבויות של פולין הנושא המיעוטים עם הקמתה כמדינה עצמאית:

1. על פי ההסכם התחייבה פולין לכבד את זכויות המיעוטים כקבוצה: זכויות משפטיות, לשוניות-תרבותיות, פוליטיות וכלכליות.
2. לכבד את זכויות האדם כפרט כנהוג בכל מדינה דמוקרטית.

קושי שהיה לפולין ביישום התחייבויות אלה:

1. **מספרם היחסי באוכלוסייה.** ב-1921 חיו בפולין 27.2 מיליון תושבים, כשליש מהם מיעוטים: מיליון גרמנים, חמישה מיליון רוסים שכללו אוקראינים וליטאים וכשלושה מיליון יהודים.
2. **פיזורם הגאוגרפי של המיעוטים וסמיכותם למדינות הלאום** השכנות עוררו מתח ביחסי פולין עם שכנותיה. במרכז פולין ובאזורים הצפון מערביים היו הפולנים רוב באוכלוסייה. בדרום פולין ובגליציה המזרחית היו הפולנים רק כמחצית מהאוכלוסייה, בעוד המחצית הנוספת כללה אוקראינים וביילו רוסים. בערבים רבות באזור המזרח היו היהודים רוב. באזורי הצפון חי מיעוט גרמני שמנה כמיליון נפש.
3. **מסורות שונות.** בשנותיה הראשונות של פולין החדשה שררה במדינה מצוקה קשה. הפולנים תושביהם של רוסיה, גרמניה ואוסטריה, שזה עתה התלכדו לכונן מדינה אחידה, היו במשך יותר מ-125 שנים כפופים לחוקים שונים ולשיטות ממשל שונות, שירתו בצבאות שונים, לחמו אלה באלה, וקנו להם דרכי מסורת ונאמנות שונות.

(על התלמיד לציין קושי אחד בלבד).

שאלה 3, סעיף ב'

השינויים שחלו בחיי היהודים בתחומים שונים בפולין בשנות ה-20:

מספרם של היהודים. היהודים היו המיעוט הלאומי הגדול ביותר בפולין. הם מנו שלושה מיליון נפש, שהיו כעשרה אחוזים מכלל האוכלוסייה. המיעוטים בפולין היו שליש מכלל אוכלוסיית פולין, ולצד המיעוט היהודי נכללו גם אוקראינים, ביילו רוסים וגרמנים.
המבנה הכלכלי. הציבור היהודי היה שונה מכלל האוכלוסייה מבחינה כלכלית. בשנים הראשונות שלאחר המלחמה החזיקו היהודים באחוז גבוה ביותר מהיקף התעשייה, המלאכה והמסחר

במדינה.

42.2 אחוז מכלל היהודים עסקו בתעשייה ומלאכה, 36.6 אחוז עסקו במסחר וביטוח, 4.5 אחוזים עסקו בתחבורה, 6.2 אחוזים עסקו בשירותים ובמקצועות חופשיים, 6.1 אחוזים בעיסוקים אחרים, ורק 4.4 אחוזים עסקו בחקלאות.

בשטחי מזרח פולין שהיו בעבר שטחים רוסיים היו 85 אחוז מהסוחרים יהודים. בקרב הסוחרים במרכז פולין בביאליסטוק, בוורשה, בלודז' ובקרקוב היו יותר מ-62 אחוז יהודים. גם בענף המלאכה על כל גווניו היו היהודים רוב ביחס לאחרים. בעוד שכלל האוכלוסייה עסקה בעיקר בחקלאות.

בשנות ה-30 חל שינוי כלשהו בעיסוקם של היהודים. מספרם של העוסקים במקצועות חופשיים גדל בשל ההשכלה שרכשו במוסדות להשכלה גבוהה, ובהם רופאים, עורכי דין ועיתונאים, וכן גדל מספרם של העוסקים בתעשייה לסוגיה.

מקום מושבם של היהודים. בשל עיסוקם ישבו היהודים בעיקר בערים הגדולות ובעיירות. במפקד שנערך ב-1931 התברר כי 22 אחוז מיהודי פולין היו יושבי הכפרים, בעוד 76.4 אחוז ישבו בערים. בערים הגדולות ורשה, לודז' ולבוב היו היהודים כ-30 אחוז מכלל האוכלוסייה, בעיר וילנה כ-28 אחוז ובקרקוב כ-25 אחוז מכלל האוכלוסייה.

בעקבות השינויים במצבה הכלכלי-חברתי של האוכלוסייה היהודית בשנות ה-20 וה-30 ובגלל התגברות התופעות האנטישמיות, החלו תהליכי הגירה מפולין לארץ ישראל ולמדינות המערב.

(על התלמיד לציין שני שינויים בלבד).

שאלה 4, סעיף א'

הקשיים שהיו לפולין לקיים משטר יציב בין שתי מלחמות עולם:

- 1. בעיות הביטחון ועיצוב הגבולות -** מיקומה הגאוגרפי של פולין במרכז המרחב האירופאי, בין רוסיה ממזרח לבין גרמניה ממערב והאימפריה האוסטרו-הונגרית מדרום, פגע ביכולתה להתקיים כמדינה עצמאית. מאמצע המאה ה-18 כבשו את שטחיה שלוש מדינות אלה, והיא איבדה את ריבונותה. אבל תוצאותיה של מלחמת העולם הראשונה ועקרון ההגדרה העצמית שינו את מעמדה של פולין, והיא הוגדרה כמדינה עצמאית בעלת גבולות מוגדרים. עם זאת, החשש מפני כיבושה מחדש על ידי שכנותיה לא נעלם.
  - 2. ריבוי מפלגות -** החוקה הפולנית עוצבה במידה רבה על פי הדגם של הרפובליקה הצרפתית, והולידה ממשלה לא יציבה וזרוע מבצעת חלשה. בחוקה נקבע כי פולין תקיים שיטת בחירות יחסית וממשל דמוקרטי.
- שיטת הבחירות היחסית עודדה ריבוי מפלגות, והקשתה את הרכבת ממשלה ואת עיצובו של שלטון יציב. לדוגמה, בבחירות הדמוקרטיות לפרלמנט הפולני הציגו 80 מפלגות את מועמדותן לבחור. המפלגות ייצגו קבוצות שונות בעם: בני מיעוטים שדרשו הגדרה עצמית והקימו את גוש המיעוטים, מפלגות ימין שהדגישו ערכים לאומניים ונוצריים, מפלגות שמאל שדרשו זכויות חברתיות-סוציאליות וייצגו את הפועלים ומפלגות שמאל שייצגו את האיכרים. ריבוי המפלגות העיד על הפיצול בעם ועל הקושי להרכיב קואליציה יציבה.

שאלה 4, סעיף ב'

העקרונות של תנועת הבונד :

1. עקרונותיה של המפלגה היו **הקמת חברה סוציאליסטית חילונית ואנטי לאומית**. "הבונד" לחם בראשיתו למען אינטרסים מעמדיים מיוחדים של הפועל היהודי, ולא למען צרכיו הלאומיים. לדעתם של מייסדיו וחבריו, חדלו היהודים להתקיים כאומה בתקופת הגלות הארוכה, והם יישארו בתפוצות. לכן יש להיאבק למען זכויותיהם האזרחיות במדינות שבהן הם יושבים. אך רעיונות אלה לא עמדו במבחן המציאות. גילויי האנטישמיות הבהירו כי יש להתייחס גם לצרכיו הלאומיים של העם היהודי הנרדף על ידי האנטישמיות.
2. בקרב ההנהגה **התגבשה תוכנית לאוטונומיה תרבותית-לאומית**. הרעיון המרכזי התבסס על ההנחה כי יש להדגיש ולטפח אצל כל אומה את תרבותה, משום שהתרבות היא מהות האומה. צורכי התרבות הם הצרכים העיקריים של העם, והדרך היחידה לשמור על לאומיותו ועל ייחודו כמיעוט לאומי בקרב העמים.
3. **"הבונד" שלל את הרעיון הציוני**, וראה בו אשליה מסוכנת שעלולה להגביר את האנטישמיות בפולין. מנהיגי "הבונד" טענו כי הציונות, כמו החרדים, מציעה משיחי שקר כפתרון לשאלה היהודית בפולין.
4. **"הבונד" שלל את התרבות העברית ואת השפה העברית**, וראה ביידיש שפתו הלאומית של העם היהודי במזרח אירופה. הוא שאף להשיג שוויון זכויות ליהודים במסגרת מדינה סוציאליסטית ודמוקרטית, שבה יוכל הציבור היהודי ליהנות מאוטונומיה תרבותית ככל העמים האחרים החיים בה.

(על התלמיד לציין שני עקרונות בלבד).

רבים תמכו בתנועת הבונד מהסיבות הבאות:

1. המפלגה פיתחה בקרב יהדות פולין תשתית רחבה של פעילות, שכללה ארגוני ילדים ונוער, ארגון ספורט וארגון נשים, ואף הקימה רשת חינוך יידית "צישייא", כדי להרחיב את הפעילות התרבותית ואת שפת היידיש ולהעמיקה בקרב הציבור היהודי.
2. בין 1936 ל-1939, עם ההקצנה בגילויי האנטישמיות בפולין, לחמה המפלגה בגורמים אנטישמיים ואף הפעילה מיליציה מפלגתית כדי למנוע פגיעה בחברי המפלגה וביהודים ברחובות.

ארה"ב

שאלה 5, סעיף א'

ביטויים לשגשוג ושפע:

1. **עלייה משמעותית ביותר בייצור התעשייתי לסוגיו**. התעשיות המובילות לא היו רק נפט ופלדה, אלא החל ייצור המוני של מוצרי צריכה שהעלו את רמת חייו של האזרח הקטן כגון: מכוניות, מכשירי טלפון, מוצרי פלסטיק ומוצרי חשמל ביתיים כמו מקלטי רדיו,

מקרים, מכונות כביסה ושואבי אבק. כל אלה נתנו דחיפה משמעותית לענפים נוספים הקשורים לתעשיית המכונות: הפלדה, הגומי, הזכוכית והנפט. חלה עלייה משמעותית בסלילת כבישים ובבניית גשרים. הכול התפתח בממדים חסרי תקדים וכולם צברו רווחים. הפיתוח הטכנולוגי הגדיל את קצב הייצור, והביא לייעול בעבודה ובתהליכי ייצור ולהקטנת עלויות הייצור.

2. התעשרותם של אנשי עסקים, בנקאים, מנהלי תאגידים גדולים. הללו ביססו את שליטתם בשנות ה-20 באמצעות ייעול העבודה, הכנסת שיפורים טכנולוגיים והקטנת עלויות הייצור. בעלי ההון זכו לפופולריות רבה, שלטו בדעת הקהל באמצעות פרסומות, והשפיעו על הפעילות הכלכלית ועל הרגלי הקנייה של האזרח הקטן. השקעותיהם נפרסו על פני ארצות הברית ומחוצה לה, וכך הצליחו לצבור עוצמה בקרב החברה האמריקאית ואצל מקבלי ההחלטות. לצד הצלחתם הכלכלית הקימו בעלי ההון בתי ספר וגנים לילדי העובדים, יזמו פעולות נופש ופנאי לעובדיהם, ובנו כנסיות ומרכזי ספורט. מצבו הכלכלי של הציבור אכן השתפר, אך הפערים הלכו וגדלו: השכר הממוצע עלה ב-14 אחוז בלבד, בעוד רווחי התאגידים עלו ב-60 אחוז, וחלק גדול מרווחיהם של בעלי ההון זרם לבורסה. הקשר בין הון לשלטון התהדק.

3. כוח הקנייה של האזרח הקטן זכה לעידוד מיוחד. הוקמו רשתות שיווק, והן הגבירו את כוח הקנייה. בנקים נתנו הלוואות באשראי נוח, שאפשרו קנייה בתשלומים וגידול בכוח הקנייה של האזרח הקטן, במקרים רבים מעבר ליכולתו הריאלית. הציבור נכנס לסחרור של קניות, וראה במוצרי השפע שהציעה החברה האמריקאית מרכיב חשוב ומרכזי ב"דרך החיים האמריקאית".

4. ההשקעות בבורסה. הבנקים עודדו את הציבור לקחת הלוואות לשם השקעות בבורסה, ורבים השקיעו בבורסה כדי לעשות "כסף קל". בהדרגה עלה ערך המניות בבורסה ואפשר רווח בקלות יחסית וללא כל מאמץ. כולם השקיעו בבורסה: אנשי עסקים, מנהלי תאגידים ואזרחים פשוטים, והבורסה הפכה למעין קזינו לאומי, והבטיחה רווחים קלים. עקב כך נוצרו בהדרגה "חברות קש", שהבטיחו רווחים קלים ומהירים ללא בסיס מציאותי.

(על התלמיד לציין שני ביטויים בלבד).

ביטויים לשמרנות והסתגרות:

1. חוק היובש. ב-1919 אישר הקונגרס את חוק היובש, כחלק מהתיקון ה-18 לחוקה. החוק אסר ייצור, מכירה ושתייה של משקאות חריפים בכל מדינות ארצות הברית מטעמי מוסר ובריאות הציבור. התיקון ה-18 לחוקה הביא לפריחתו של שוק שחור למשקאות חריפים, המחירים האמירו והעולם התחתון, המאפיה, פרח. אנשי מאפיה כמו **אל קפון** עסקו בסחר לא חוקי במשקאות חריפים, וכוחם הלך והתעצם. המשטרה ניהלה מצוד תמידי אחר משקאות חריפים ואחר הסוחרים בהם, ופשטה על ברים ועל מועדונים. הציבור האמריקאי לא עמד בחקיקה מגבילה זו, האלימות והפשע גאו, ורבים מצאו את עצמם מאחורי סורג ובריח. המשטרה מצדה התקשתה לאכוף את החוק, ובמקרים רבים נותרה חסרת אונים. ב-1933 בוטל חוק היובש.

2. הגבלת ההגירה לארצות הברית בחוק ג'ונסון. החוק קבע מכסות הגירה מצומצמות,

ואיסור כמעט מוחלט של הגירת בני אדם שאינם לבנים, אנגלו-סקסים ופרוטסטנטים. הוגבלה הכניסה לארצות הברית של מהגרים ממדינות שבדרום אירופה ובמזרחה, אשר ברובם היו קתולים ויהודים. החוק גם הגביל הגירה ממזרח אסיה, ולמעשה הפסיקה ארצות הברית להיות ארץ הגירה.

3. התרחבות תופעות של גזענות ואנטישמיות. השמרנות האמריקאית התבטאה

בפריחתן של תנועות ומועדונים נוצריים שקראו לחזרה בתשובה, ותמכו בשלילת זכויות לשחורים וליהודים. ארגון הקו-קלוקס-קלאן הוקם במדינות הדרום של ארצות הברית. היה זה ארגון קיצוני ואלים, פרוטסטנטי, גזעני ואנטישמי, אשר יצא נגד מתן שוויון זכויות לשחורים, ופעל נגד "זרים" בכלל כמו קתולים, יהודים ופציפיסטים. חברי הארגון טענו כי יש "לטהר" את אמריקה מ"זיהום" מוסרי וגזעי, ולהבטיח את עליונותו של האדם הפרוטסטנטי הלבן. פעילותו לוותה בגילויי אלימות שונים, ובהם שרפת כנסיות, מעשי לינץ', איומים, אלימות פיזית ופגיעה ברכוש. על פי אומדנים לא רשמיים מנה הארגון יותר מארבעה מיליון חברים. אחד הביטויים להשפעתן של התנועות הנוצריות השמרניות שקראו לחזרה בתשובה הוא "משפט הקופים" המפורסם, שבו הועמד לדין במדינת טנסי ג'ון ט' סקופס, מורה לביולוגיה, על כי לימד את תורת האבולוציה של דרווין. יתרה מזו, בכמה ממדינות הדרום נחקקו חוקים שאסרו הוראת תורת האבולוציה.

4. מלבד הגזענות האלימה של הקו-קלוקס-קלאן פשטו גם תופעות אנטישמיות אחרות.

יצרן המכוניות הנרי פורד הוציא לאור עיתון שהתפרסמו בו כתבות אנטישמיות. יהודים זוהו עם המהפכה הבולשביקית ברוסיה ושימשו מקור לשנאה. בעיתונות פורסמו מודעות דרושים שהוגבלו "לנוצרים בלבד" או "לאנגלו-סקסים בלבד". ובאוניברסיטאות גם היו מי שהציעו להגביל את קבלתם של סטודנטים יהודים. למרות הדוגמאות שלעיל, חשוב להדגיש כי התופעות האנטישמיות בארצות הברית היו מצומצמות ביחס לאלה באירופה באותן שנים.

(על התלמיד לציין שני ביטויים בלבד).

שאלה 5, סעיף ב'

המאפיינים של התנועה הציונית בארה"ב בין שתי מלחמות עולם:

1. ציונות אתנית-מקומית. לואיס ברנדייס התייחס לארצות הברית כמדינה שבה הלאומיות

הפוליטית האמריקאית כוללת פלורליזם אתני. הלאום האמריקאי כולל תרבויות אתניות שונות, שכל אחת בדרכה תורמת ללאום האמריקאי ומעשירה אותו. לכן פיתוח תרבות אתנית אינו עומד בסתירה ללאומיות האמריקאית, אלא מעשיר אותה.

ברנדייס העלה את בעיית הנאמנות הכפולה, שהטרידה כל יהודי בארצות הברית: האם הוא מחויב לציונות או למדינתו ארצות הברית? הוא פתר את בעיית הזהות הכפולה בטענה שהרעיון הציוני הוא השלמה לדמוקרטיה האמריקאית, ואף תומך בה. לדעתו, קיימת זהות רעיונית בין אמריקאיות לציונות.

שאיפות היהודים בארצות הברית מתמזגות עם השאיפות הנעלות של ארץ מגוריהם.

החוק האמריקאי שואף לקדם את אחריות האדם ולהגשימה. שאיפה זו בולטת גם ביהדות, ועל כך נאבק היהודי מאז ומתמיד. על כן ערכי היהדות וערכי הדמוקרטיה האמריקאית משתלבים זה בזה. מטרת הציונות להיות יהודי טוב יותר בארצות הברית!

2. אי שלילת הגלות. הציונות האמריקאית, בניגוד לציונות האירופאית, אינה שוללת את הגלות. היא אינה נובעת מאנטישמיות או מאכזבה מהחברה הסובבת, אלא ההפך, היא תמיד שאפה להשתלב בחברת הרוב האמריקאית. הציונות האמריקאית גם לא מאסה ביהדות, כפי שמאסו בה חברי התנועות הסוציאליסטיות באירופה. ההפך, היהדות הייתה יקרה ללבה והיא שאפה לממש אותה.

הציונות האירופאית שללה את הגולה, ושאפה ליצור בארץ ישראל את היהודי החדש, להשתחרר מהסממנים הגלתיים, וליצור תרבות עברית חדשה המנותקת מכישלונות העבר היהודי הגלתי. ואילו הציונות האמריקאית הדגישה את ההישגים בגולה ואת קשרי הגומלין עם החברה האמריקאית. הישגיהם ראוי שימשו מודל לחיקוי בקרב יהודים בעולם ובכללם היהודים בארץ ישראל.

3. ציונות שאינה מגשימה. הציונות האמריקאית אינה ציונות מגשימה המחייבת עלייה לארץ ישראל, שכן ארצות הברית היא מולדת של קבע. ציונות מגשימה תתקיים רק למי שירצו בכך!

הציונות האירופאית טענה כי הבית הלאומי-יהודי בארץ ישראל הוא המרכז, וכל השאר פריפריה, והמעשה הציוני החשוב ביותר הוא לעלות לארץ ישראל ולחיות במרכז ציוני זה. הציונים האמריקאים יצרו דגם חדש, שלפיו ארץ ישראל היא "צומת אחד בתוך רשת" שבה צמתים רבים. ארץ ישראל היא אמנם צומת משמעותי ביותר, מרכז רוחני חשוב ומרכזי, אך עם זאת, לצדה רשת של מרכזים יהודיים נוספים בעלי חשיבות, ואין מרכז אחד החשוב מהאחרים. בין כולם מתקיים צירוף, כשהאחד אינו יכול להתקיים ללא האחר. אחת ממטרותיה העיקריות של הציונות האמריקאית היא לפתח מרכז גדול לחיים היהודיים בארצות הברית, לצד יצירת בית לאומי-יהודי בארץ ישראל, כדי למנוע התבוללות. ברנדייס חשב שהפעילות הציונית תסייע בהחזרת יהודים לתרבותם ובחידוש קשריו של העם היהודי עם עברו המפואר. המרכז התרבותי בארץ ישראל שילך ויתגבש ייצור עם היהודים בכל המקומות עם מגובש. ברנדייס הדגיש את חשיבות תפקידה של הציונות בחיזוקה הרוחני של יהדות אמריקה והעם היהודי בגולה. הוא קיווה כי באמצעות התרבות הלאומית המסורתית, יהיה אפשר לקרב את הנוער המתרחק מהיהדות אל עברו ואל מורשתו.

4. ציונות מסייעת. הציונות האמריקאית התפתחה כציונות המסייעת בבנייתו של הבית הלאומי-יהודי בארץ ישראל, באמצעות פעילות התנדבותית הכוללת תמיכה כלכלית, פוליטית ומורלית ביישוב העברי בארץ ישראל. הציונים שחיו באמריקה הפלורליסטית והדמוקרטית חיפשו צידוק אמריקאי כללי להקמתה של מדינה יהודית, וכך הם ניסחו אידאולוגיה של שליחות: הקמת מדינה יהודית תורמת לחברה בכללותה. חברת המופת שתקום בישראל תקפיד על זכויותיהם של הלא יהודים ושל הקבוצות החלשות. החברה בישראל תקום כחברה ליברלית מובהקת, צודקת ופלורליסטית, ותגשים ציונות חברתית

המבוססת על צדק ושוויון הזדמנויות. המדינה היהודית תהיה נאמנה לארצות הברית הליברלית והדמוקרטית.

שאלה 6, סעיף א'

הגורמים למשבר הכלכלי:

1. **הקשרים עם אירופה.** בתום מלחמת העולם הראשונה התערערה המערכת הכלכלית העולמית. ארצות הברית הלוותה כספים למדינות אירופה שהיו במשבר כלכלי. מדינות אירופה היו צריכות לייצא הרבה כדי לקבל מטבע חוץ, וכך לפרוע את חובותיהן, אך הממשל האמריקאי הטיל מכסי מגן כדי להגן על תוצרת אמריקאית מקומית, ובכך צמצם את יבוא הסחורות ממדינות אחרות. מדיניות זו עוררה תגובת נגד מצד מדינות אירופה, והן חסמו שיווק של תוצרת אמריקאית לאירופה ופגעו ביצוא האמריקאי. כך הצטברו בארצות הברית עודפי תוצרת.

יתרה מזו, שער הדולר היה גבוה בהשוואה לשערם של המטבעות האירופאיים. רבות ממדינות אירופה סבלו מאינפלציה, ולא יכלו לרכוש תוצרת אמריקאית, שהייתה יקרה יחסית לשוק האירופאי. הסחר הבינלאומי שובש, והיצוא האמריקאי נקלע למבוי סתום. השוק האמריקאי נאלץ להתמודד עם תוצרת זולה ששווקה לאירופה בעיקר מברית המועצות, ועם מכסי המגן שהטילו מדינות אירופה.

2. **קצב הייצור מול כוח הקנייה בתעשייה ובחקלאות.** התעשייה התפתחה במהירות, שילבה מכשור מתוחכם והגבירה את קצב הייצור. במפעלים, בחנויות ובמחסנים נוצרה רוויה, והחלו להצטבר עודפי ייצור. הציבור לא יכול היה לקנות את כל מה שייצרה התעשייה האמריקאית. המחירים החלו לרדת, הרווחים הצטמצמו, ובהדרגה נסגרו מפעלים שונים. במצב זה צריך היה לדאוג להאטת קצב הייצור, אך הממשל נקט מדיניות אי התערבות ולא פיקח על קצב הייצור. הייצור גדל, הצטברו עודפים נוספים שהובילו לירידת מחירים, ועקב כך הפסדים, אבטלה ולבסוף התמוטטות. החקלאות שגשגה בזמן המלחמה, אך בסיומה חלה ירידה משמעותית במעמדה ובמצבה. חוואים רבים שלקחו הלוואות במהלך המלחמה, כדי לשפר את דרכי הייצור ואת דרכי השיווק של תוצרתם, לא יכלו להחזיר את ההלוואות, ונקלעו לקשיים חמורים. כעשירית מכלל החוות עוקלו. החקלאים ייצרו יותר ממה שהציבור האמריקאי יכול היה לקנות. כך ירדו המחירים, והפכו את מוצרי החקלאות לבלתי רווחיים. הקונגרס האמריקאי הושיט מידה מצומצמת של סיוע לחקלאים, וענפי חקלאות רבים התמוטטו ומיליוני פועלים הפכו למובטלים.

3. **הפערים הגדולים בחלוקת ההכנסה הלאומית יצרו פערים חברתיים גדולים.** הממשלה האמריקאית לא התערבה בנעשה במשק, ובכך גרמה שהון רב יזרום לידי החברות הגדולות ולידי המונופולים. ההון נשאר בידיהם של בעלי ההון והחברות הגדולות, והביא להתעשרותם. את העודפים השקיעו החברות הגדולות בקניית עסקים נוספים וברכישת מניות בבורסה. כך גבר כוחם והתרחבה השפעתם על המשק האמריקאי. לעומת זאת, השכר הממוצע של העובד לא עלה משמעותית, ועל כן הציבור הרחב לא יכול היה להגדיל את כוח הקנייה ולרכוש יותר מוצרים. הנתונים הבאים מצביעים על עומק הפערים בחברה

האמריקאית: הכנסתן של 24,000 משפחות הייתה פי שלושה מהכנסתן של שישה מיליון משפחות עניות בארצות הברית. רק חמישה אחוזים מהאוכלוסייה החזיקו בשליש מההכנסה הלאומית הכוללת. שכר העבודה עלה במעט, ואילו הרווחים מההכנסות בבורסה עלו פי ארבעה. למרות השגשוג הייתה אבטלה בקרב 1.5-2 מיליון בני אדם, שאליהם לא הגיעה הרווחה הכלכלית.

4. **השקעת הכספים בבורסה לניירות ערך.** תחושת הרווחה והשגשוג הכלכלי הובילה להשקעות ספקולטיביות בשוק המניות בבורסה. כל אמריקה קנתה מניות, כי זו הייתה הדרך הקלה ביותר להתעשר. הבנקים נתנו לציבור הרחב הלוואות באשראי נוח, והוא קנה מניות כשהובטח לו שערך יעלה, והוא ירוויח כסף רב בדרך הקלה ביותר. כולם השקיעו בבורסה, הן האזרח הקטן והן החברות הגדולות השקיעו כספים רבים במניות. כך עלה ערך המניות בקצב מהיר, שלא תאם את ערך האמיתי במציאות. יתרה מזו, לא היה כל גוף שפיקח על קניית המניות וירסן את קצב עלייתן במידת הצורך, וכך נוצר פער בין ערכה של המניה במציאות לבין ערכה הנסחר בבורסה. ערך המניות עלה במהירות, וכשתנועת הסוחרים בבורסה הייתה של מוכרים בלבד ללא קונים, נפל ערך של המניות באופן קיצוני, והבורסה התמוטטה מידית.

5. **ממשלת ארצות הברית ומדיניות "הליסה פייר" במשק.** מדיניות זו אפשרה חופש פעולה מוחלט לכוחות השוק, עודדה יוזמה חופשית, והתנגדה למעורבות ממשלתית. מדיניות זו לא איזנה את מחזורי הגאות, והביאה לנפילת מחירים ולמשבר כלכלי.

(על התלמיד לציין שלושה גורמים בלבד).

שאלה 6, סעיף ב'

השינויים שחלו בחיי היהודים בארה"ב בתחום הכלכלה:

1. יותר ויותר יהודים, בעיקר ילידי ארצות הברית, עברו ממקצועות ההלבשה והטקסטיל שהיו נפוצים בקרב מהגרים יהודים ממזרח אירופה, למקצועות חופשיים ובהם משפטים ורפואה שהיו הפופולריים ביותר, אך גם פקידות, ניהול עסקים ויוזמות כלכליות חדשות בתחומים תקשורת המונים, בידור וקולנוע. כמה מהם זכו להצלחה מסחררת, והבולטים שבהם היו חברות ואולפני סרטים ידועים בבעלות יהודים כמו **האחים וורנר** וחברת **מטרו-גולדווין-מאייר (M.G.M)**.
2. מאחר שהאפליה כלפי יהודים לא אפשרה את השתלבותם המלאה בצמרת הפקידות הציבורית ובצמרת של הבנקאות והמשפטים, פנו רבים מהצעירים למקצוע ההוראה.
3. למרות האפליה בשנות ה-20 היו היהודים הקבוצה האתנית שהצליחה יותר מקבוצות אחרות להשתלב בחברה האמריקאית. היהודים התאימו את עצמם למציאות של אפליה ונייטיביזם, והקימו מסגרות נפרדות לפעילות חברתית: מועדוני חברה וספורט, מוסדות קהילתיים ומקומות נופש. בהדרגה גם החלו היהודים להתקדם במערכות הממשל, לדוגמה: בשנות ה-20 אפשר לציין שלושה שופטים יהודים בבית המשפט העליון, ובהם השופט ברנדייס, ארבעה מושלי מדינות ופעילים מפלגתיים רבים שהיו יהודים.

(על התלמיד לציין שני שינויים בלבד).

השינויים שחלו בחיי היהודים בארה"ב בתחום החינוך:

1. בשנות ה-20 שלטה היידיש ברחוב היהודי ובתחומי היצירה השונים כמו השירה, המחזאות והספרות. לעומת זאת, בשנות ה-30 השתלבו סופרים יהודים בספרות האמריקאית, וביצירה התרבותית המקומית השתלבו כשחקנים, כבדרנים, כמלחינים וכן כחלק מתעשיית הקולנוע.
2. בשנות ה-30 היו הסטודנטים היהודים בניו יורק 49 אחוז מכלל הסטודנטים, ובארצות הברית כולה תשעה אחוזים מכלל הסטודנטים היו יהודים. באותה תקופה היו היהודים ארבעה אחוזים מהאוכלוסייה הכללית בלבד.

צרפת

שאלה 7, סעיף א

צרפת חששה לביטחונה לאחר מלחמת העולם הראשונה מפני ש:

לכאורה צרפת הייתה המנצחת הגדולה של המלחמה. היא הביסה את גרמניה והכתיבה את הסדרי השלום לתקופה שאחרי המלחמה (חוזה ורסאי). צרפת חשה שהוטל עליה לשמור לבד על הסדר האירופאי החדש, מפני שארה"ב ניהלה מדיניות בדלנית, ברית המועצות הפכה לקומוניסטית ובינה לבין בריטניה היו מחלוקות רבות. הצרפתים חששו, שהגרמנים לא ישלימו עם התבוסה שלהם לאורך זמן וינסו לפתוח במלחמה חדשה.

היוזמות שנקטה צרפת כדי לחזק את ביטחונה:

1. **חתימה על בריתות** – הצרפתים חתמו לאורך שנות ה-20 על חוזי הגנה עם המדינות המקיפות את גרמניה וזאת במטרה ליצור מצב לפיו, במידה והגרמנים יתקפו את צרפת תהיה להם מלחמה בכמה חזיתות. כך לדוגמה צרפת חתמה על הסכם הגנה עם פולין. מאוחר יותר נחתמה ברית שזכתה לכינוי "ההסכמה הקטנה" וכללה את יוגוסלביה, רומניה וצ'כוסלובקיה. בשנת 1925 נחתם חוזה לוקרנו שבו הכירה גרמניה בגבולותיה החדשים עם צרפת ובלגיה.
2. **הקמת קו מאז'ינו** – בשנות השלושים הקימו הצרפתים קו הגנה לאורך הגבול המשותף שלהם עם גרמניה. קו ההגנה כלל שדות מוקשים, תעלות נ"ט, עמדות ירי ובונקרים תת קרקעיים. אורכו של הקו היה 140 ק"מ, הוא הכביד על תקציבה של צרפת, יצר תחושות מוטעות של ביטחון, מנע פיתוח יוזמות התקפיות וחשוב מכל הוא לא כלל את קו הגבול של צרפת ובלגיה (משם חדרו הגרמנים לצרפת במלחמת העולם השנייה), וזאת משום שצרפת לא רצתה לנתק עצמה כלכלית וביטחונית מבלגיה.
3. **חוזה ורסאי** – צרפת הייתה המנסחת העיקרית של חוזה ורסאי בו נדרשה גרמניה לצמצם את צבאה ל-100,000 חיילים נאסר עליה להקים צי ימי וחיל אוויר. הרעיון המרכזי שעמד בבסיסו של חוזה ורסאי היה למנוע את התחזקותה של גרמניה ומימוש אפשרות של נקמה על ההשפלה של מלחמת עולם ראשונה.

שאלה 7, סעיף ב'

המניעים של "היהודים הוותיקים" לפעול למען שילוב היהודים הזרים" היו:

1. רצון לסייע לאחים במצוקה – היהודים הוותיקים נחלצו לעזרת היהודים הזרים משום שהרגישו מחויבות לסייע לבני עמם אשר סבלו מרדיפות ומאנטישמיות.
2. רצון להוכיח נאמנות לצרפת – ניסיון להראות התערות ושילוב במרקם החיים החברתי תרבותי בצרפת.
3. מאבק באנטישמיות -האמונה כי השתלבות והימנעות מבדלנות תצמצם את מימדי האנטישמיות והניכור מצד החברה הצרפתית. ככל שהפגיעה ביהודים נעשתה קשה יותר, גדל הסיוע של האיזראליטים ליתר המהגרים היהודיים. היא למעשה קירבה בין קבוצות היהודים השונות, משום שהאנטישמים לא עשו אבחנה בין יהודים ותיקים ליהודים זרים.

הפעולות שנקטו לקידום מטרה זו:

1. ארגונים פילנתרופים- האיזראליטים הקימו מוסדות צדקה אשר נועדו לסייע בעיקר לפליטים היהודיים מגרמניה הם סייעו להם להיקלט במדינה החדשה באמצעות מציאת מקומות עבודה, סיוע בהסבה מקצועית וייצוג בפני הרשויות. בנוסף לכך הם סיפקו ליהודים הזרים גם סעד משפטי.
2. הקמת הוועד להגנה על מהגרים יהודים: ב-1920 הוקם "הוועד להגנה על מהגרים יהודים" שדאג לספק מסמכים ומקומות עבודה לאלפי מהגרים יהודים. מדובר היה בארגון סיוע פילנתרופי [צדקה ועזרה לזולת] שניסה להקל על השתלבות המהגרים היהודים בחברה הצרפתית.
3. הקמת ועד הסיוע לפליטים: בשנות ה-30 הוקם "ועד הסיוע לפליטים" שסיפק מזון וסייע במציאת דיור למהגרים היהודים.
4. הקמת מחנות סיוע: בשנות ה-30, כאשר החמיר המצב הכלכלי בצרפת הקימו היהודים הוותיקים מחנות למגורים זמניים לחסרי האמצעים שבין היהודים המהגרים. המחנות שימשו דיור זמני והוגשו בהם ארוחות חמות לחסרי האמצעים.

(על התלמיד לציין שתי פעולות בלבד)

שאלה 8, סעיף א'

הקשיים שהיו לצרפת בתחום פוליטי :

1. בתקופה שבין שתי מלחמות עולם סבלה צרפת מחוסר יציבות שלטונית. היו קיימות בה 17 מפלגות ובשל שיטת הבחירות שהייתה קיימת בה (בחירות יחסיות) כל מפלגה הייתה

- זקוקה לשותפות רבות כדי להקים קואליציה. קצב התחלפות הממשלות היה מהיר, 42 מפלגות התחלפו בין שתי מלחמות העולם, לעיתים כל כמה חודשים היו בחירות.
2. ככל שהמצב הכלכלי והפוליטי הדרדר, **עלה כוחן של המפלגות הקיצוניות כגון הקומוניסטים והפאשיסטים** ושל אירגונים חוץ פרלמנטריים ובעיקר "צלב האש".
3. כ-200 משפחות עשירות שלטו בכלכלה ובפוליטיקה בין שתי מלחמות העולם **היו בצרפת פרשיות שחיתות רבות**, בהן היו מעורבים גם פוליטיקאים. המפורסמת שבהן הייתה פרשת סטביסקי במסגרתה יהודי ממוצא רוסי נחשד כי בשיתוף עם פוליטיקאים בכירים עסק, במכירת איגרות חוב מזויפות. סטביסקי נתפס, נכלא והתאבד/נרצח בתאו. הפרשה געה קשות באמון הציבור בפוליטיקאים.

הקשיים שהיו לצרפת בתחום חברתי:

החוזרים מהמלחמה התקשו להשתלב בחברה וחשו תסכול וזעם כלפי השלטון ששלח אותם למלחמה מיותרת. הנשים, שמילאו תפקיד חשוב בזמן המלחמה דרשו שינתן להן שוויון זכויות. המתח בקרב מעמד הפועלים והשכבות החלשות עלה ככל שהחמיר המצב הכלכלי. הפגנות המונים, שביתות ממושכות במפעלים הגדולים, טרור של הארגונים הקיצוניים הפכו לעניין שבשגרה. בעיה מרכזית בתחום החברתי הייתה קיימת באזור אלזס לוריין שהיה בעבר תחת שליטה גרמנית ועבר בתום המלחמה לידי צרפת. האוכלוסייה במקום ראתה את עצמה כשייכת לגרמניה ולא הייתה מוכנה לקבל את השפה ואת מערכת החינוך הצרפתי.

שאלה 8, סעיף ב'

ילידי צרפת הוותיקים, "האיזראליטים"- בשנות השלושים מנו כ- 100,000 איש.

מעמד משפטי - זמן קצר לאחר המהפכה הצרפתית הם קיבלו אמנסיפציה (שוויון זכויות). החזיקו באזרחות צרפתית.

יחס לדת - רוב היהודים הללו היו חילוניים או שומרי מסורת, הקשר שלהם לדת היה מאוד רופף, הם נהגו לבקר בבתי הכנסת לעיתים רחוקות, אחוז ההתבוללות בקרבם היה גבוה מאוד, דבר אשר מנע גידול אוכלוסין בקבוצה זו. מידת הפטריוטיות (נאמנות) שלהם לצרפת הייתה רבה. הם כינו עצמם "צרפתים בני דת משה" והדגישו את הסיסמא "דת ומולדת" כלומר – הערכים הצרפתיים והערכים היהודיים חד הם. היהודים הוותיקים הדגישו את ההקרבה הרבה שלהם לצרפת בזמן מלחמת העולם השנייה.

יחס לשלטון - מבחינה פוליטית, האיזראליטים השתדלו לשמור על נייטרליות ולא תמכו באופן גלוי באף מפלגה. יחד עם זאת, הם הצביעו בדרך כלל למפלגות הליברליות המתונות. היהודים הוותיקים הזדהו עם ערכי המהפכה הצרפתית והרעיונות הדמוקרטיים

היהודים הוותיקים התרחקו מהמוסדות היהודיים שנועדו לייצגם. כך לדוגמא רק מעטים היו בקשר עם "הקונסיסטואר של פריז" (גוף דמוקרטי, שתפקידו לתווך בין הקהילה היהודית לשלטון).

היהודים הזרים

יחס לדת – רבים מהם היו דתיים. פקדו את בתי הכנסת לעיתים תכופות. התנגדו להתבוללות ולהתרחקות מהדת היהודית. שמרו על הסתגרות בתוך קהילות המוצא שלהם. הניסיון לשלבם בחברה הצרפתית במחיר של ויתור על יהדותם עורר זעם רב בקרבם.

מעמד משפטי - היהודים הזרים קיבלו בחלקם הקטן אזרחות צרפתית אבל רובם לא נחשבו לאזרחי צרפת.

יחס לשלטון – רבים מהיהודים הזרים (אלה שהיגרו ממזרח אירופה) באו מארצות נגועות באנטישמיות יחס כלפי השלטון היה מלווה בחוסר אמון וחשדנות. רבים הזדהו עם מפלגות סוציאליסטיות.

פרק שני – גרמניה בימי הרייך השלישי, מלחמת העולם השנייה והשואה

שאלה 9, סעיף א'

עקרונות האידיאולוגיה הנאצית

1. **הלאום (האומה/ העם) כערך עליון:** הנאצים ראו בלאום ערך עליון-מקור הסמכות, ששום גורם או עיקרון מוסרי אינו יכול להגביל את סמכויותיו וזכויותיו. טובתו וסיפוק צרכיו של הלאום הגרמני הם בלבד חייבים לכוון את מעשיו. הנאציזם הסתייג מקביעת סייגים ומגבלות לסמכות המדינה וראה את חשיבות הפרט במידת השתלבותו במדינה.

2. **עיקרון המנהיג:** התנועה הנאצית קראה לביטול רצון הפרט בפני המנהיג- "הפיהרר", שהוא האיש החזק, שנבחר להוביל את העם הגרמני בכוח ההשגחה האלוהית. האמונה במנהיג ובדרך שלטונו מחייבת צייתנות עיוורת. לפי עיקרון זה הפרט צריך לבטל את שיקול דעתו וחשיבתו העצמאית בפני הוראותיו ושיקוליו של המנהיג היודע מה נכון וראוי לעם הגרמני.

3. **גזענות:** המרכיב המרכזי באידיאולוגיה הנאצית הוא הגזענות, ששימשה בסיס לאנטישמיות. לפי תורת הגזע, המבוססת על **עיוות** תורת האבולוציה של דרווין, הגזעים המרכיבים את האנושות אינם שווים, הם שונים זה מזה באיכותם הגופנית והרוחנית. ישנם גזעים יוצרי תרבות, נשאי תרבות והורסי תרבות. בראש סולם הגזעים נמצא הגזע הארי יוצר התרבות והענף המשובח של גזע זה הם הגרמנים שהם הגזע העליון. גזע זה מגלם בתוכו את כל כוחות היצירה היופי והגבורה של האנושות בעוד שהגזעים הנחותים מגלמים בתוכם תכונות הרסניות. היהודים, לא רק שאינם יוצרי תרבות אלא הם חותרים להרוס ולערער את הסדר הגזעי. נתון זה אינו ניתן לשינוי כיוון שתכונות הגזע מועברות בדם (תכונות מולדות). לכן נועדו הגרמנים לשלוט בעולם ותפקידם ליצור "סדר חדש" התואם את תכונותיו הנעלות של הגזע הגרמני. מסיבה זו שמירה על **טוהר הגזע** היא חובה קדושה המוטלת על העם הגרמני.

4. **אנטישמיות:** בהתאם לאידיאולוגיה הנאצית הוגדרו היהודים כאנטי-גזע; תערובת של תכונות נחותות המבטאות את הרוע המוחלט. מסיבה זו יש לגייס נגד היהודים את כל הכוחות הפוליטיים והחברתיים כדי להתמודד עם הסכנות שהם מציבים לפני הגזע הגרמני. במרכז התפישה האנטישמית בנאציזם עמדה "**תורת הקנוניה היהודית**". לפי השקפה זו מנסים היהודים להשתלט על העולם ומסיבה זו הם התפזרו בין האומות. **שיטות היהודים בוגדניות וערמומיות.** הם חודרים לעמדות מפתח בכלכלה בפוליטיקה ובתקשורת במטרה להגשים את מזימתם-השתלטות על העולם.

5. **השאיפה למרחב מחייה:** לפי גישה זו העם הגרמני זקוק ל"מרחב מחייה" למיליוני הגרמנים והוא זכאי להבטיח לעצמו מרחב זה באמצעות התפשטות מזרחה על חשבון העמים הסלבים הנחותים גזעית החיים במזרח אירופה [בפולין ובברית-המועצות]. להגשמת מטרה זו יש לכבוש שטחים במזרח אירופה, לשעבד את הסלאבים ולנצל כלכלית את ארצותיהם.

6. **שלילת הקומוניזם:** הנאצים ראו בקומוניזם אידיאולוגיה מתחרה ואויב מוחשי. הנאציזם בז לשאיפתו של הקומוניזם ליצור חברה שוויונית שבה ייעלמו פערי המעמדות, כיוון שהשקפה זו אינה מכירה במעולים וסותרת את התפישה הגזעית הטוענת להיותו של הגזע הארי גזע עליון. השאיפה הקומוניסטית ליצור עולם שבו לא יהיו מנצלים ומנוצלים מגוחכת כאשר ברורות תכונותיו העילאיות (העליונות) של הגזע הארי. הנאציזם הסתייג

גם משלילת הלאומיות שהיא מרכיב מרכזי בתפישה הקומוניסטית. בעוד שהקומוניזם הדגיש את תחושת השייכות המעמדית שם הנאציזם את הדגש על השייכות הלאומית.

7. שלילת הדמוקרטיה והליברליזם: הנאציזם התייחס בזלזול לעקרונות הליברליים של שוויון, חירות וזכויות הפרט. הדמוקרטיה הוצגה כמשטר בלתי יעיל שעקרונות החופש עליהם היא מבוססת מובילים לחוסר סדר ולאנרכיה.

(על התלמיד להסביר שני עקרונות)

שאלה 9, סעיף ב

דרך ההתמודדות שהציע המחבר ליהודי גרמניה :

דרך ההתמודדות שעליה ממליץ המחבר היא דרך של העצמת הזהות היהודית. המחבר מדגיש את הצורך של יהודי גרמניה לחזק את מורשתם היהודית ויוצא נגד נטיית היהודים להתבולל בחברה הגרמנית. לטענתו הרצון להידמות לגרמנים שחק את זהותם הלאומית של היהודים. לכן, יש לנצל את יום החרם כמנוף לחיזוק התודעה היהודית. המחבר מדגיש את הצורך בהתלכדות פנימית, פנים-קהילתית וחיזוק הקשרים הקהילתיים בקרב יהודי גרמניה.

דרכי התמודדות נוספות :

1. הגירה מגרמניה: יהודים רבים הגיעו להכרה שלא צפוי שינוי לטובה במצבם תחת המשטר הנאצי. לתפיסתם, המצב רק ילך ויחמיר. לכן בוחרים יהודים רבים לעזוב את גרמניה. עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה עזבו כ-50% מהיהודים את גרמניה.

2. חינוך: עבור תלמידים יהודים רבים הפכו הלימודים בבתי הספר הגרמניים הציבוריים, שבהם למדו עד לעליית הנאצים לשלטון כשווים בין שווים, לחוויה קשה ביותר. מבחינה חוקית יכלו תלמידים יהודים להמשיך וללמוד בתנאים מסוימים ובהגבלות רבות עד שנת 1938, אך המציאות הפכה קשה ומעיקה מיום ליום. תורת הגזע הנאצית נלמדה בכל בתי הספר, ולא אחת סבלו תלמידים יהודים מרדיפות והטרדות של מורים ותלמידים. במקביל פוטרו מורים יהודים רבים ממשרותיהם. התוצאה מהקשיים ההולכים וגוברים ללמוד בבתי הספר הגרמניים הייתה התרחבות רשת החינוך היהודית האוטונומית בגרמניה. מטרתם של מוסדות החינוך היהודים הייתה להעניק לילדים משענת רוחנית-נפשית שתעזור להם להתמודד עם המשבר בחייהם, להעמיק את היכרותם של התלמידים עם מורשתם היהודית, ולספק להם ידע והכשרה מקצועית שיסייעו להם במקרה של הגירה מגרמניה. המצב בבתי הספר היהודים היה קשה: חלק ניכר מבתי הספר הוקמו במבנים ארעיים ומוזנחים. גם הרכב התלמידים השתנה ללא הרף כאשר לערים הגדולות

נוספו תלמידים שהגיעו עם משפחותיהם מערי השדה, וילדים אחרים עזבו כאשר משפחותיהם היגרו מגרמניה.

3. הסבה מקצועית: יהודים רבים איבדו את מקומות עבודתם לאחר עליית הנאצים לשלטון וההסבה המקצועית הפכה אמצעי מרכזי להישרדות כלכלית. רופאים הפכו לטכנאי רנטגן, עורכי דין ופקידי ממשלה הפכו לסוכני מכירות ועסקים יהודים הפכו במקרים רבים לחברות משפחתיות, לאחר שסוחרים יהודים נאלצו להפסיק להעסיק עובדים "אריים". במקומם הם הכניסו לעבודה בני משפחה, שגם אפשרויות התעסוקה שלהם הצטמצמו.

4. הברית הארצית של חיילי החזית היהודים: ארגון זה היה קטן יחסית, אך ייצג קבוצה שתרומתה לגרמניה הייתה בולטת: יהודים ששירתו בצבא הגרמני במלחמת-העולם הראשונה. חברי הארגון הדגישו את השתלבות היהודים בחברה הגרמנית ואת נאמנותם המלאה לגרמניה. הם ראו עצמם כבני העם הגרמני לכל דבר, כשההבדל בינם ובין גרמנים אחרים הוא בתחום הדת בלבד. "הברית הארצית" פעלה להשיג פטורים והקלות ליהודים וותיקי מלחמת העולם הראשונה והצליחה למנוע את פיטורי חבריה מהשרות הציבורי בגרמניה כאשר נחקק "חוק הפקידות" (1933), שבמסגרתו הורחקו יהודי גרמניה ממשורותיהם בשרות המדינה. בהתערבות נשיא גרמניה (הינדנבורג) לא חל החוק על וותיקי המלחמה היהודים והם נותרו במשרותיהם (פטור זה בוטל כשנה וחצי מאוחר יותר, עם פטירתו של נשיא גרמניה).

(על התלמיד להציג שתי דרכי התמודדות)

שאלה 10, סעיף א'

הסיבות לפלישת גרמניה לברית המועצות:

1. יישום עיקרון "מרחב המחיה": באידיאולוגיה הנאצית-המתקפה על ברית המועצות נועדה להגשים את חלומה הגדול של היטלר, כיבוש ברית המועצות והקמת האימפריה הנאצית שתשעבד את העמים הסלאבים הנחותים החיים במזרח אירופה, סלאבים שנועדו לשרת את גזע האדונים הארי. בנוסף, כיבוש ברית המועצות אמור היה להעניק לנאצים את חומרי הגלם והמקורות הכלכליים לקיום האימפריה הנאצית.

2. השלמת ההשתלטות על אירופה: היטלר סבר שהכנעת ברית המועצות תוביל גם לכניעת בריטניה שנתרה הכוח המשמעותי היחיד באירופה, כאשר ייווכחו הבריטים לדעת שהם נותרו לבדם ללא סיכוי מול העוצמה הגרמנית.

3. יצירת "הסדר החדש": הכנעת ברית המועצות נועדה להשלים את יצירת הסדר החדש באירופה במסגרתו הגרמנים הארים שולטים בכל היבשת, הסלאבים משועבדים וארצותיהם מנוצלות כלכלית, וליהודים אין מקום בסדר זה ודינם השמדה.

שאלה 10, סעיף ב'

מדוע התחילה ההשמדה ההמונית של היהודים עם הפלישה לברית המועצות:

הנאצים ראו בתפיסת העולם הקומוניסטית אידיאולוגיה מתחרה ואויב מוחשי. לפי תפיסת העולם הנאצית, היהודים הם שאחראים למהפכה הקומוניסטית ברוסיה (חלק קטן ממנהיגי המהפכה אכן היו יהודים). בחודש ינואר 1939, כ-8 חודשים לפני שפרצה מלחמת-העולם השנייה נאם היטלר בפרלמנט הגרמני ובנאומו ציין במפורש שבמקרה ותפרוץ מלחמה עולמית נוספת, יושמד הגזע היהודי באירופה.

כאשר התקבלה ההחלטה לפלוש לברית-המועצות במטרה לחסל את הקומוניזם, יש לפתוח גם בהשמדת היהודים שהם מחוללי הקומוניזם בתפיסה הנאצית. בנוסף, הריחוק הגיאוגרפי של "המזרח" מהמולדת הגרמנית ויחס הבוז לעמים הסלאבים הנחותים גרמו לשחרור כל עכבה מוסרית. גם הצורך לטפל במספר רב של יהודים, שאמור להתווסף לאחר כיבוש ברה"מ, הביא לאימוץ פיתרון קיצוני שמשמעותו רצח.

שאלה 11, סעיף א'

יחס האוכלוסייה המקומית באחת מארצות הכיבוש הנאצי אל היהודים – הדוגמה של דנמרק:

הנאצים כבשו את דנמרק באפריל 1940. בשנים הראשונות לאחר הכיבוש לא השתנה מצב היהודים בדנמרק. הדנים לא התנגדו באופן ממשי לכיבוש והגיעו להסדר עם הנאצים שאפשר להם להמשיך ולנהל את מדינתם באופן דמוקרטי. הסכם זה כלל תנאי מפורש שהגרמנים לא יפגעו ביהודים הדנים. למרות לחצים מצד הגרמנים, ומצד המפלגה הנאצית הקטנה, הציבור והממשלה הדפו כל ניסיון לפגוע ביהודים. השינוי החל להסתמן באביב 1943. בעקבות ניצחונות גוברים של בעלות הברית בשדה הקרב גברו בדנמרק פעולות ההתנגדות לכיבוש הנאצי. המתח הגובר בין הדנים לגרמנים חזר והעלה על הפרק את שאלת היהודים. בסוף אוגוסט 1943 פרץ משבר בין השלטונות הגרמניים לממשלת דנמרק, שסירבה לקבל דרישות גרמניות חדשות, והגרמנים החליטו לנצל הזדמנות זו ולהתחיל בגירוש יהודי דנמרק. באוקטובר 1943 החלו הגרמנים לעצור יהודים. ואולם, הידיעה על הגירוש המתוכנן הודלפה לציבור הדני בידי דיפלומט גרמני ששהה בדנמרק ועוררה תגובה ספונטאנית נגדית. הדנים הזהירו את היהודים וסייעו להם לעבור למקומות מסתור, ומהם החלו לצאת לחופים ולעבור בעזרת הדייגים הדנים לשוודיה. במבצע נרחב שבו לקחו חלק כל חוגי הציבור בדנמרק בשיתוף פעולה עם המחתרת הדנית האנטי-

נאצית הועברו, בתוך כשלושה שבועות, 7,200 יהודים לשוודיה. בסופו של דבר גורשו מדנמרק לגטו טרייזנשטט רק כ-500 יהודים, אך הממשל הדני המשיך לשמור עימם על קשר, הם לא נשלחו לאושוויץ ורובם ניצלו.

הגורמים ליחס האוכלוסייה בדנמרק ליהודים :

1. יהודי דנמרק השתלבו בחברה הדנית באופן מלא. הדבר התבטא למשל בשיעור נישואי התערובת שהיה בין הגבוהים בעולם. לכן ראו הדנים את היהודים כחלק מהאומה הדנית ופעלו להצילם.
2. הקהילה היהודית הייתה קהילה קטנה בהיקפה. כאשר מדובר היה במספר אלפי יהודים בלבד ניתן היה להעלות אפשרות להצלה כוללת, כפי פעלו הדנים.
3. דנמרק הייתה מדינה בעלת מסורת דמוקרטית מושרשת וארוכת ימים. תפיסת העולם הדמוקרטית, המדגישה ערכים הומניסטיים, הובילה את העם הדני להתגייס ולסייע לקהילה היהודית. רבים מהדנים חשו סלידה למול הברבריות הנאצית ופעלו ממניעים אלטרואיסטיים להציל את היהודים.

שאלה 11, סעיף ב

הסבר המושג "חסידי אומות עולם":

חסידי אומות עולם הם יחידים או משפחות שהדחף האנושי, קול המצפון והאמונה בערך חיי האדם הניעו אותם לסכן את חייהם ואת חיי קרוביהם למען הצלת יהודים שנמצאו בסכנת חיים בתקופת השואה.

ב-1953 נחקק החוק להקמת רשות הזיכרון "יד ושם" ובו נקבע שעל המוסד לעסוק גם בהנצחתם של "חסידי אומות העולם ששמו נפשם בכפם להצלת יהודים".

הגדרת המושג "חסידי אומות עולם"

הקריטריונים להגדרת מציל כחסידי אומות עולם הם שלושה :

1. מעשה הצלה קונקרטי [ספציפי] או עזרה בהצלה.
2. הצלה שנעשתה מתוך סיכון עצמי.
3. המציל לא דרש ולא קיבל תמורה בעד מעשה ההצלה.

דפוסי עזרה והצלה של "חסידי אומות עולם":

1. ההצלה במרבית המקרים התבטאה במתן מסתור ומחבוא בביתו של המציל או בחצירו, לרוב על-ידי בניית בונקר בתוך הבית או במחסן, והמסתתר או המסתתרים היו חייבים להישאר בו שבועות, חודשים ואף שנים, בלי לראות אור יום. סוג זה של הצלה היה אולי המסוכן ביותר, הן מחמת הזמן הממושך שערכה ההסתרה, הן מחמת חיפושים קבועים שניהלו הנאצים אחר מסתתרים, ולעיתים גם בשל הלשנות של משתפי פעולה עם הגרמנים.

2. אספקת ניירות מזויפים שאפשרו ליהודי לחיות כלא-יהודי בזהות בדויה מחוץ לגטו או למחנה.

חסידי אומות עולם הצילו יהודים גם על-ידי סיוע בהברחת הגבול למדינות בהם לא נשקף להם סיכון כמו ספרד, פורטוגל, שוויץ ושוודיה.

שאלה 12, סעיף א'

העמדה של אחד מארגוני הפורשים כלפי הבריטים בזמן מלחמת העולם השנייה:

ב – 1944 הכריז ארגון האצ"ל בהנהגתו של מנחם בגין על "מרד" בבריטים ובכך הצטרף ללח"י במאבקו בבריטים. הכרזה זו פתחה תקופה חדשה ביחסי יהודים - בריטים בא"י והייתה על רקע הצלחותיה של בריטניה במלחמה נגד הנאצים והקשחת מדיניותה האנטי ציונית. הגורמים להכרזת המרד היו:

1. המדיניות הבריטית הייתה אנטי ציונית, הבריטים ניסו למנוע עליית פליטים לא"י וכך, במדיניותם, הם הפכו שותפים לרצח המוני של יהודים. רק הסתלקותם מהארץ תאפשר את הצלת שארית הפליטה.
2. בגין טען כי הנפילה הסופית של הנאצים ודאית וכי היא עניין של זמן בלבד... לכן יש להפסיק את שביתת הנשק עם הבריטים ולצאת למאבק מזויין נגדם.
3. מטרת הבריטים : להקים מדינה ערבית בא"י שבה יש רוב ערבי. לכן יש לעצור מדיניות זו באפן מידי.
4. בגין קיווה למשוך באמצעות פעולותיו של הארגון את הדור הצעיר שלא הסכים לקבל את מדיניות ההבלגה של ההגנה. כמו כן, הוא קיווה למנוע מחברי האצ"ל להצטרף ללח"י.

בגין קרא לשוב להתחיל במרי אזרחי : לא לשלם מיסים, להפסיק כל עבודה ולצאת להפגנות המוניות. בצד המרי האזרחי הכריז בגין על מרי מזוין במסגרתו : פוצצו הבריטים תחנות משטרה בריטיות בערים הגדולות, פוצצו משרדי הגירה ותחנת שידור, את מרכז הבולשת ואת משרדי מס הכנסה בירושלים. עיקר הפעילות הייתה לראווה שנועדו למשוך תשומת לב.

הבריטים הגיבו לפעולות אלה ביד קשה: רדפו את חברי המחתרות, גרשו את חלקם מהארץ והפעילו לחץ כבד על מנהיגי הישוב שימנעו את המשכן של הפעולות.

שאלה 12, סעיף ב'

הנימוקים המודגשים בקטע, המבהירים את התנגדותו של ארגון ההגנה לתמיכה בארגונים הפורשים:

1. מאמציו של הישוב להתבסס בארצו יפגעו. כך לדוגמא: פגעו הבריטים בארגון ההגנה ולא הבחינו בין הארגונים השונים. הם התייחסו לארגון ההגנה כארגון שאינו מסוגל לשלוט על הקיצוניים שבו ולרסנם.

2. הישוב היהודי חשש מהמשך פעילותם של ארגוני 'הפורשים' בעיקר לאור האהדה לפעילותם בקרב הציבור היהודי בכלל ובקרב הצעירים בפרט. ההקצנה בתוך הישוב עלולה לגרום אף למלחמת אחים. רבים ראו בארגונים אלה מיעוט שמנסה לכפות את עצמו ואת דרכיו על הרוב.

3. הבריטים עלולים לבצע פעולה אלימה נגד הישוב היהודי כולו וכך לפגוע בהישגיו של המפעל הציוני בא"י.

שאלה 13, סעיף א'

המדיניות שאימצה הנהגת היישוב כלפי בריטניה בזמן מלחמת העולם השנייה

ערב מלחמת העולם השנייה נסוגה בריטניה מכל מחויבות לתנועה הציונית ונהגה במדיניות פרו – ערבית ברורה. מדיניות זו באה לידי ביטוי בספר הלבן השלישי של מקדונלד שבו מתחייבת בריטניה לסייע בהקמת מדינה ערבית שבה יהיה מיעוט יהודי. כשפרצה המלחמה הישוב היהודי היה בדילמה: היה ברור כי בריטניה היא המדינה היחידה באירופה המסוגלת לבלום את גרמניה הנאצית. ולכן, פגיעה בבריטניה רק תחליש אותה במאבק נגד הנאצים שהם גם אויביו של העם היהודי. על רקע זה מגדיר דוד בן – גוריון את המדיניות של הישוב היהודי ושל התנועה הציונית: עלינו לעזור לאנגליה במלחמה כאילו לא היה ספר לבן ועלינו לעמוד נגד הספר הלבן כאילו לא הייתה מלחמה.

המניעים של הישוב לנקוט במדיניות זו:

על רקע זה החל שיתוף הפעולה עם הבריטים. לשיתוף זה היו מספר מניעים:

1. המלחמה היא גם מלחמתו של העם היהודי ועליו להתגייס למלחמה למרות מדיניות העוינת של בריטניה.

2. המלחמה עשויה לגרום לשינוי המצבה המדיני של התנועה הציונית. שכן, לקראת סוף מלחמת העולם הראשונה ניתנה הצהרת בלפור. יתכן כי גם הפעם יקודם רעיון המדינה היהודית באופן עצמאי.
  3. הצטרפות לצבא הבריטי במלחמה תהיה מעין שלב מעבר, שלב נוסף בדרך להקמת ארגון צבאי יהודי אשר יאבק אחרי המלחמה על עצמאות ישראל.
  4. שיתוף פעולה עם הבריטים יציג את הישוב היהודי כתומך בבריטניה בשעה קשה וזאת בניגוד למדיניות הערבית שסירבה לסייע לבריטניה.
- למרות ניסיונות הישוב לשיתוף פעולה עם הבריטים בתחומים שונים במהלך המלחמה לא נסוגו הבריטים מכוונותיהם ליישם את המדיניות עליה הכריזו ב"ספר הלבן של מקדונלד".

על רקע זה נהג היישוב מדיניות של מאבק :

בתחום ההתיישבות – הקרן הקיימת הגדילה את רכישת האדמות באופן ניכר ורכשה בשנות המלחמה כ – 340,000 דונם לעומת 470,000 דונם שנרכשו במשך 38 שנות קיומה. הקרקעות שנרכשו חיזקו את ההתיישבות היהודית בא"י בשטחים קיימים ובשטחים חדשים שבהם לא הייתה התיישבות עד כה. חלק גדול מההתיישבות החדשה הופנה לאזור הנגב שם ניקנו קרקעות מידי הבדווים. לבריטים לא הייתה כל אפשרות לעקוב אחר רכישת הקרקעות ואכן הישוב היהודי ניצל זאת. אזורים נוספים שיושבו היו הרי יהודה (כפר עציון) והדרך לירושלים (קבוצת גזר), אזור עמק החולה (כפר בלום וכפר סאלד) והגליל (מצובה).

בתחום ההעפלה והעלייה לא"י - בעקבות המדיניות הבריטית החליטה התנועה הציונית להגביר הלחץ לעלייה יהודית לא"י. הסוכנות היהודית הפעילה לחץ על ממשלת בריטניה כדי שתפתח את שערי הארץ בפני יהודים. למרות שמצבם של יהודי אירופה הורע נכנעה ממשלת המנדט ללחץ הערבי ולא נתנה רישיונות עלייה ליהודים. ב – 1938 הוקם המוסד לעלייה ב' עליו הוטלה האחריות למבצעי ההעפלה. הוא רכש ספינות, התקינן להסעת פליטים, ציידם וגייס מלחים מיומנים. המוסד שלח בתקי קצרה כ – 16 ספינות מעפילים. לצד המוסד לעלייה ב' פעלו גם הרוויזיוניסטים להעלאת עולים בדרכים חשאיות. סה"כ הגיעו לארץ עד פרוץ מלחמת העולם השנייה בדרך בלתי לגאלית כ – 50 אניות ועליהן כ- 20,500 עולים.

שאלה 13, סעיף ב

הפעולות שיזמה הנהגת הישוב היהודי כדי לקדם את מדיניותה כלפי בריטניה בזמן מלחמת העולם השנייה:

הקמת הפלמ"ח ("פלוגות המחץ"):

יחידה יהודית מיוחדת שתפקידה היה לוחמה פרטיזנית בכוחות הגרמניים במידה והם יכנסו לא"י. הפלמ"ח לא הוקם ככוח הגנה שיגרתי – מקומי אלא, ככוח ארצי העומד לרשות ההגנה

לתפקידים מיוחדים בארץ ומחוצה לה. כוח מאומן כהלכה בדרכי לחימה המסוגל לבצע פעולות של יחידים או יחידות המסוגלים לנוע במהירות ממקום למקום.
הפלמ"ח קיבל ציוד מידי הבריטים ואומן בלוחמה זעירה ובחבלה ע"י הבריטים. בתוכו הוקמו כ- 9 יחידות מיוחדות וביניהן:

- א. היחידה הערבית שאנשיה היו מסתערבים שעסקו בעיקר בפעולות ריגול ומודיעין.
- ב. המחלקה הגרמנית שנועדה לבצע פעולות מודיעין וחבלה בקווי האויב.
- ג. יחידה ימית – הפלי"ם
- ד. יחידה שנועדה להכשיר צנחנים.

המשימה הראשונה שהוטלה על הפלמ"ח מייד עם הקמתו הייתה פיצוץ בתי הזיקוק בטריפולי שבצפון לבנון. על פי ידיעות מודיעיניות התברר כי בתי הזיקוק בטריפולי היו מחסן דלק לחיל האוויר הגרמני. לצורך הפעולה גויסו 22 ימאים שיצאו עם מפקדם הבריטי לעבר טריפולי. "כ"ג יורדי הסירה" לא הגיעו ליעדם ועקבותיהם נעלמו – הפעולה נכשלה.
פעולה נוספת הייתה פעולת מודיעין ערב הפלישה הבריטית לסוריה. הפלמ"ח חשף מידע מודיעיני חיוני שסייע רבות לבריטים באיתור דרכי מעבר אפשריות. עם הפלישה הבריטית לסוריה שימשו אנשי הפלמ"ח סיירים ההולכים לפני הכוח ומובילים אותו תוך ניתוק קווי תקשורת ותפיסת נקודות אסטרטגיות. אנשי הפלמ"ח אמנם לא הוגדרו כלוחמים אך לחמו לצד הבריטים בקרבות.

'תוכנית חיפה' – 'תוכנית הצפון':

התוכנית עובדה על רקע החשש מפני פלישה נאצית אפשרית לא"י. תוכנית ההתגוננות עובדה ע"י ראשי ההגנה ועיקרה: פינוי האוכלוסייה היהודית לאזור הכרמל ומפרץ חיפה והתבצרות בו. ההנחה הייתה כי לאורך הדרכים המובילות צפונה ניתן יהיה לעצור את טורי השריון הגרמני ע"י אנשי גרילה שיוכשרו במיוחד לצורך כך מתוך ארגון ההגנה.
אזור נמל חיפה ושדה התעופה בחיפה נבחרו כנקודה אסטרטגית חשובה המאפשרת קשר עם העולם וניתן לקבל דרכה אספקה. האזורים הסמוכים בהרי הכרמל והרי הגליל ישמשו אזור מוגן ליהודי הארץ. תוכנית חיפה הייתה תוכנית שנויה במחלוקת: חלק מראשי ארגון ההגנה ראו בה תוכנית התאבדותית בעוד אחרים תמכו בה. גם בקרב השלטון הבריטי היו שטענו כי התוכנית אינה אפשרית לביצוע. תוכנית זו לא עמדה במבחן המציאות שכן, הבריטים הובילו לשינוי במערך הקרבות נגד הנאצים באל – עלמין כשהביסו את הגרמנים.

שיתוף פעולה עם האצ"ל:

למרות הקרע והמחלוקות בין ז'בוטינסקי לבין הבריטים הבין ז'בוטינסקי כי בשעה קשה זו מן הראוי לשותף פעולה עם הבריטים במאבקם נגד האויב הנאצי. ז'בוטינסקי קיווה כי באמצעות שיתוף פעולה וסיוע יבטלו הבריטים את "הספר הלבן" וכי הישוב יקבל תמורה מדינית בסוף המלחמה.

בתחילת המלחמה שללו הבריטים את הצעות הסיוע שהגיעו מצד האצ"ל. ב- 1940 מת ז'בוטינסקי והתנועה נכנסה למשבר מנהיגותי קשה. ב- 1941 פנו הבריטים לאצ"ל בבקשת סיוע לפעולה מוגדרת והיא: שליחת חולייה דוברת ערבית לעיראק כדי לפוצץ את מיכלי

הדלק שבהם השתמש חיל האוויר הגרמני שהתמקם ליד בגדד. מפקד הארגון היה דוד רזיאל שהעדיף לבצע פעולה זו בעצמו. ויחד עם שלושה מחבריו לארגון יצא למשימה במטוס בריטי לעיראק. הפעולה בוטלה אך החוליה נשארה בעיראק כדי לבצע פעולות מודיעיניות. מכוניתם הופצה ע"י מטוס גרמני ורזיאל נהרג.

שיתוף פעולה כלכלי:

בראשית המלחמה היה המשק במצב כלכלי קשה עם אחוזי אבטלה גבוהים. המלחמה סייעה ליציאה מהירה מהמשבר הכלכלי.

הישוב היהודי נרתם למאמץ המלחמתי: כוחות בריטיים גדולים שהו בארץ ונזקקו למזון, ביגוד, ציוד תעשייתי, תרופות, כוח אדם שיעסוק בתובלה ובתחומים טכניים רבים. הממשלה הבריטית הזמינה ציוד מגוון שנועד לצרכי צבא מהישוב המקומי. הישוב נירתם כאמור לסיוע והחל בייצור מואץ של תעשייה כבדה, ענפי מזון, הלבשה והנעלה. הוקמו מפעלים חדשים, הוכשרו אלפי עובדים ושוכללו אמצעי הייצור. לצד התעשייה החלה פריחה בחקלאות בשל הביקוש העצום למוצרי מזון.

כתוצאה מתהליך זה תופעת האבטלה נעלמה והמשק ניכנס לתקופה של שגשוג כלכלי וייצור מואץ. השתכללו אמצעי הייצור וחל שיפור משמעותי באיכותם.

(על התלמיד לציין שלוש פעולות בלבד).

שאלה 14, סעיף א'

הסיבות להתארגנותה של תנועת "הבריחה":

1. **הרצון לעזוב את אדמת אירופה המקוללת:** יהודים ניצולים ממזרח אירופה החלו להתארגן באופן עצמאי לעלייה לארץ-ישראל. יהודים אלו חשו שלא יוכלו להמשיך ולחיות במקומות מושבם הקודמים, שהפכו לבתי קברות ליהודים.
2. **הרעיון האידיאולוגי – ציוני:** רבים מהניצולים השתייכו לפני המלחמה לתנועות נוער ציוניות ואמונתם הציונית התחזקה במהלך המלחמה, כך שהעלייה לארץ-ישראל נחשבה עבורם למוצא היחיד מאירופה המקוללת.
3. **האנטישמיות הקשה במזרח אירופה:** בתום מלחמת העולם השנייה התחזקה מאוד האנטישמיות בפולין. פולנים רבים חששו מחזרתם של שרידי השואה היהודים כיוון שלאחר גירוש היהודים בידי הנאצים לגטאות ולמחנות ההשמדה הם מיהרו להשתלט על רכושם של היהודים. כעת לא רצו הפולנים להחזיר ליהודים את רכושם, בתיהם ומקומות עבודתם. השנאה האנטישמית הגיעה לשיאה בפוגרום קשה שנערך ביהודי העיר קילצ'ה.

שאלה 14, סעיף ב'

הקשיים של היהודים במחנות העקורים:

- 1. תשישות גופנית ונפשית:** היהודים פליטי השואה היו במצב גופני ונפשי ירוד ביותר. ניצולי המחנות (מחנות הריכוז וההשמדה) היו תשושים וסבלו מאפיסת כוחות. רבים מניצולי המחנות לקו במחלות זיהומיות קשות. גם מצבם הנפשי של הניצולים היה קשה. רבים מהם היו במצב של הלם נפשי וסבלו מטראומות כתוצאה מהזוועות שחוו במהלך המלחמה. הניצולים נותרו ברובם לבדם, לאחר שכל משפחתם נספתה בשואה, וההתמודדות עם הלם השחרור ועם הצורך לשקם את חייהם היו קשים ביותר.
- 2. טיפול לקוי של בעלות הברית בפליטים:** הרשויות הממונות מטעמן של בעלות הברית לא נערכו כראוי לטיפול הדחוף בניצולים. לא ניתנה לניצולים הדרכה כיצד לשוב להרגלי אכילה רגילים ורבים מהם התנפלו על מזון שלא טעמו במשך שנים ונפטרו מאכילת יתר, ממחלות קיבה ומסיבוכים רפואיים אחרים. בעלות הברית לא העניקו גם סיוע נפשי לניצולים שחלקם חשו תחושת אשמה בשל העובדה שנתרו בחיים כאשר כל קרוביהם ויקיריהם נספו.

קשיים פיסיים

- 1. העקורים חיו במחנות מאולתרים – חלקם במחנות ריכוז נאציים לשעבר, וחלקם במחנות צבא לשעבר.**
- 2. מחסור בביגוד – חלק מהעקורים המשיכו ללבוש בגדי אסירים, ואחרים נאלצו להסתפק בבלויי סחבות שניתנו להם במחנות.**
- 3. מחלות – הניצולים במחנות היו במצב גופני ירוד וחלקם לקו במחלות זיהומיות קשות. לאחר שנים של הרעבה הם התנפלו על אוכל שלא היו מורגלים אליו, ובעקבות זאת חלקם מתו מאכילת יתר ואחרים סבלו ממחלות קיבה.**
- 4. תקופה מסוימת הוחזקו העקורים היהודים במחנות עם פליטי אחרים שסירבו לחזור לארצותיהם, וביניהם גם משתפי פעולה עם הנאצים, דבר שגרם למתח ולהתנגשויות אלימות.**

קשיים רגשיים – מנטאליים

- 1. ניצולי השואה במחנות העקורים התקשו להתמודד עם האבדן והטראומה הנוראה שחוו במהלך המלחמה. במחנות לא ניתן סיוע מתאים ולא נעשה תהליך של שיקום נפשי.**
- 2. חוסר הוודאות בנוגע לעתיד – העקורים לא הורשו לצאת מהמחנות. הם היו "משוחררים אך לא חופשיים", הם לא ידעו עד מתי יישארו במחנות והיכן יבנו את עתידם.**

שאלה 15, סעיף א

הגורמים להקמת הוועדה האנגלו-אמריקנית:

1. הדרישה שהעלה נשיא ארצות הברית טרומן לראש ממשלת בריטניה, בעקבות דו"ח הריסון, להעלות מיד מאה פליטי שואה יהודים לארץ ישראל.
2. הלחץ של יהדות בריטניה ויהדות ארה"ב לפתור לאלתר או לפעול לטובת שרידי השואה באירופה.
3. לבריטניה יש אינטרס לשתף פעולה עם ארה"ב למען קידום האינטרסים שלה בעיקר לאור העובדה שהיא נחלשה במהלך המלחמה.

המלצות הוועדה:

1. יש להעניק מיד מאה אלף רישיונות עלייה לפליטי השואה היהודים ולאפשר את כניסתם לארץ.
2. ארץ ישראל לא תהיה לא למדינה יהודית ולא למדינה ערבית. יש לעשות הכול כדי שלא היהודים ולא הערבים ישתלטו על הארץ, דבר העלול להביא למלחמת אזרחים.
3. ממשלת המנדט תמשיך לשלוט בארץ עד שהיחסים בין העדות יהיו כאלה שניתן יהיה להקים מדינה אחת משותפת ליהודים ולערבים.
4. יבוטלו תקנות העברת הקרקעות משנת 1940 ("חוק הקרקעות"), כך שניתן יהיה למכור קרקע באופן חופשי בארץ-ישראל.

שאלה 15, סעיף ב

מדוע הוקמה "תנועת המרי העברי":

בסיום מלחמת העולם השנייה התברר להנהגת הישוב שמפלגת הלייבור שעלתה לשלטון בבריטניה מציגה גישה אנטי-ציונית עקבית. הוחלט שיש לנסות ולפעול בדרכים מדיניות ודיפלומטיות לקדם את השאיפות הציוניות, אך במקביל אין לזנוח את דרך ההעפלה וההתיישבות ובצידם ליזום מאבק צבאי בבריטים. ההחלטה להיאבק בבריטים נבעה גם מתחושות הזעם והתסכול שחש הציבור היהודי בארץ לנוכח עמדתה הבלתי מתפשרת של בריטניה שלא לאפשר את עליית שרידי השואה לארץ ("העקורים").

שתי סיבות שהובילו לפירוק תנועת המרי העברי :

1. **השבת השחורה:** המכה שהנחיתו הבריטים על הישוב ותנועת המרי העברי בשבת השחורה הייתה מהממת. מכה זו הפכה את תנועת המרי העברי לבלתי רלבנטית מפני שמנהיגי הישוב הגיעו להכרה שדרך המאבק המזוין עלולה להעמיד את הישוב בעימות ישיר עם בריטניה שפירושו סכנה קיומית.
2. **החרפת הקרע ביחס לדרכי המאבק בבריטים:** פעילותה של תנועת המרי העברי חידדה את המחלוקת בין חסידי "המאבק הרצוף" לתומכי "המאבק הצמוד". נוצר רושם כי שיתוף פעולה בין ארגוני מחתרת המחזיקים בדעות מנוגדות ביחס לאופי המאבק בבריטים הוא בלתי אפשרי.
3. **פיצוץ מלון המלך דוד:** החבלה באגף הדרומי של מלון המלך דוד ותוצאותיה הקשות הביאו באופן מיידי להתפרקותה של תנועת המרי העברי. האצ"ל טען שהפעולה התבצעה בידיעת ועדה X שקמה לתאם את פעולות תנועת המרי. הנהגת הישוב התנערה מהמעשה וטענה שהאצ"ל פעל בניגוד מפורש להנחיות שקיבל לא לפגוע במלון.

(על התלמיד לציין שתי סיבות)

שאלה 16, סעיף א

מספר שיקולים הנחו את הבריטים במדיניות הפינוי של כוחותיהם מארץ ישראל:

1. רצון לשמר את האינטרס הבריטי במזרח התיכון – הבריטים לא היו מעוניינים שיחסייהם עם העולם הערבי יפגעו. גישה נוחה לתעלת סואץ והנפט של המזה"ת עמדו בראש סדר העדיפויות שלהם.
2. רצון למנוע התערבות של כל גורם זר בכל מה שמתרחש בארץ ישראל. כך לדוגמא הבריטים מנעו התערבות של האו"ם בנעשה בארץ.
3. לאפשר פינוי מסודר תוך כדי שמירה על האינטרסים האסטרטגים של בריטניה.

דוגמא למדיניות זו:

1. לאורך תקופת הפינוי המשיכו הבריטים לדבוק במדיניות הספר הלבן.
2. מנעו כניסה של מעפילים לארץ.
3. הבריטים נקטו במדיניות פרו ערבית והעבירו בסיסים, תחנות משטרה ונקודות אסטרטגיות לידי הערבים.
4. הבריטים הציבו מחסומים על צירי הדרכים והחרימו נשק שנתפס על ידם.

שאלה 16, סעיף ב

המטרות של תוכנית ד' :

לאחר מספר חודשים של לחימה עקובה מדם התקבל הרושם שהיישוב העברי לא יצליח להתמודד מול התוקפנות הערבית. ארצות הברית התכוונה לסגת מתמיכתה בתוכנית החלוקה וחיפשה תוכנית חלופית שבמסגרתה ארץ ישראל תועבר לשליטת האו"ם. בחודשים הראשונים של הלחימה היהודים ספגו פגיעות נואשות בנפש וברכוש (כ-1200 הרוגים ומאות פצועים), השליטה על צירי התנועה הייתה בידי הערבים ויכולת העמידה של היישובים המבודדים הייתה מוטלת בספק, בן גוריון דרש מראשי הפיקוד הצבאי לגבש תוכנית חדשה אשר תשנה את מאזן הכוחות במלחמה. כלקח משלוש תוכניות קודמות גובשה תוכנית ד' אשר שינתה את מאזן הכוחות באופן מהותי.

1. שליטה על צירי התנועה - תפיסת השליטה על צירי התנועה לאורכה ולרוחבה של הארץ.
2. השגת שליטה בערים המעורבות
3. סילוק אוכלוסייה ערבית ממקומות בהם מתבצעת לחימה גם אם מדובר באוכלוסייה אזרחית וזאת משום שאנשי הכנופיות מצאו מסתור וקיבלו מזון וסיוע מהתושבים המקומיים.
4. ריכוז כוחות גדולים בפעולות מתוכננות מראש במקום לחימה של כוחות קטנים ומפוצלים.
5. העברת היוזמה ההתקפית לידי היהודים - תוכנית ד' שאפה ליצור מצב שבו היוזמה ההתקפית תעבור לצד היהודי וזאת במקום מצב שבו היהודים יעסקו בעיקר במגננה ומתן מענה לפעולות ההתקפיות של הערבים.

תוכנית ד' הייתה מפנה במהלך המלחמה :

תוכנית ד' הייתה משמעותית ביותר עבור היישוב העברי ניתן להתייחס למספר הישגים בולטים שנלוו לתוכנית זו :

1. **התחזקות צבאית**-זו הייתה פעם ראשונה שביישוב נעשה שימוש בכוחות נרחבים ושולבו במבצעים אמצעי לחימה חדישים. החל מסע רכש של כלי נשק בעיקר מציכוסלובקיה. מאוחר יותר נחתמו עסקאות נשק נרחבות עם ארצות הברית, צרפת ואיטליה. רכישת הנשק אפשרה את הקמתו של חיל האוויר וחיל הים.
2. **רצף טריטוריאלי**-המבצעים הצבאיים הצליחו ליצור מצב בו הגליל העליון חובר לגליל התחתון, הרצף נמשך גם למישור החוף. היהודים העבירו לרשותם שליטה על צירי גישה מרכזיים בארץ.
3. **המישור הבינלאומי**-ההישגים הצבאיים הוכיחו את יכולת עמידתו של היישוב, תוכנית החלוקה עדיין נשארה בתוקף והתקבל הרושם שלא ניתן לעצור את ייסודה של המדינה היהודית.

יחידת גישור: המזרח התיכון ומדינת ישראל משנות ה-50 עד שנות ה-70

שאלה 17

גורמי איחוד במזרח התיכון:

1. עלייתם של מנהיגים כריזמטיים שנשאו את דגל האחדות הערבית כאחת המטרות המרכזיות של מדיניותם והשקפת עולמם. הדוגמא הבולטת היא גמל עבד אל נאצר נשיא מצרים.
2. המאבק בישראל כמדינה ציונית וכמי שמייצגת את שרידי הקולוניאליזם באזור. כל מדינות ערב היו מאוחדות סביב הצורך להמשיך את המאבק בישראל, ביחוד לנוכח המפלה במלחמת העצמאות.
3. הופעת מפלגות דוגמת מפלגת הבע"ת שנושא האחדות הערבית שימש מרכיב מרכזי במצען וציר אידיאולוגי משמעותי שהתקשר לתפיסות חברתיות ופוליטיות שאותן ניסו מפלגות אלו לקדם.

(על התלמיד לציין גורם אחד)

גורמי פיצול במזרח התיכון:

1. **אופי המשטרים.** מצד אחד פועלים במזרח התיכון משטרים מלוכניים ושמרניים: בעיראק, בירדן, בערב הסעודית, בתימן ובנסיכויות המפרץ, ומצד שני משטרים רפובליקניים בסוריה, בלבנון ובמצרים, משטרים ששאפו לרפורמות חברתיות וראו עצמם "מהפכנים" ו"מתקדמים".
2. **המאבק הבין גושי – המלחמה הקרה.** המלחמה הקרה באה לידי ביטוי גם במאבק על אזורי השפעה ושליטה בעולם. במסגרת המאבק הבין גושי תמכה ברית-המועצות במצרים סוריה ועיראק (לאחר הדחת המלך) וארצות-הברית ובריטניה תומכות במשטר המלוכני בירדן ובלבנון. בקיץ 1958 הגיע המעורבות האמריקאית-בריטית לשיאה כאשר כוחות צבא אמריקאים נחתו בחוף לבנון לפי בקשתם הדחופה של נשיא לבנון וממשלתו, וכוחות צנחנים בריטיים הגיעו לעמאן (בירת ירדן) לפי בקשת המלך וממשלתו. ההתערבות האמריקאית-בריטית התרחשה לאחר שנוצר חשש משמעותי לאובדן עצמאותן של ירדן ולבנון לנוכח הפעילות החתרנית שהוביל נאצר שניצב באותה העת בראש האיחוד המצרי-סורי (קע"ם). [בתוך חודשים ספורים פונו הכוחות האמריקאים והבריטים לאחר שחלף האיום].

3. **פיצול עדתי ודתי:** המדינות הערביות במזרח התיכון היו מפוצלות בין זרמים שונים באסלאם (סונים, שיעים) דתות אחרות (הנוצרים בלבנון) ועדות שונות (דרוזים בסוריה ובלבנון). פיצול עדתי ודתי זה תרם גם הוא למגמות הפילוג בעולם הערבי.

(על התלמיד לציין גורם אחד)

שאלה 18

שתי השפעות של מלחמת ששת הימים בתחומים שונים:

1. **תחום צבאי – התחזקות כוחה הצבאי של ישראל:** מלחמת ששת הימים שינתה באופן דרמטי את מעמדה של ישראל במזרח התיכון. מדינת ישראל הנחיתה מהלומה מוחצת על שלוש מדינות ערב: מצריים סוריה וירדן והשתלטה על רמת הגולן שהייתה בשליטת סוריה, על שטחי יהודה ושומרון בהם שלטה ירדן ועל רצועת עזה וסיני שבהם שלטה מצרים. ישראל הגדילה את שטחה פי שלושה וכעת נהנתה מעומק אסטרטגי שהיה חסר לה מיום הקמתה. בנוסף, מחצה ישראל את כוחן הצבאי של שכנותיה הערביות כשהיא מחסלת את חיילות האוויר של מצריים וסוריה ואת מרבית החימוש הכבד שברשותן, ופוגעת קשות גם בצבא הירדני.

2. **תחום כלכלי – תנופת פיתוח כלכלית:** שנת 1966 שקדמה למלחמת ששת הימים הייתה שנה של מיתון חריף במשק הישראלי. הניצחון במלחמת ששת הימים המריץ את הכלכלה והחזיר את ישראל לפסים של שגשוג וצמיחה. הממשלה יזמה פרויקטים כלכליים והשקיעה כספים במיזמים ביטחוניים שהבולט בהם היה הקמת "קו בר-לב" לאורך תעלת סואץ. התנופה הכלכלית ניזונה גם מהשימוש בכוח עבודה ערבי זול מהשטחים שנכבשו במלחמה.

3. **תחום חברתי – אופוריה לאומית:** הניצחון הסוחף במלחמת ששת הימים הזניק את המורל הלאומי לשיאים שלא היו כדוגמתם במדינת ישראל. ממצב של חרדה קיומית עברה ישראל בתוך שבוע לניצחון מזהיר כשהיא מוחצת את המדינות הערביות השוכנות בגבולותיה. התחושה בציבור הישראלי הייתה שישראל הפכה למעצמה אזורית, ויוקרתו של צה"ל וקציניו הרקיעה שחקים. גם ההנהגה המדינית בישראל הפכה שותפה לתחושת שיכרון הכוח ולהרגשה שמדינות ערב ספגו מפלה ניצחת ממנה לא יתאוששו עוד זמן רב. [ביטוי לתחושה זו ניתן למצוא בדברים שאמר שר הביטחון משה דיין שנים ספורות לאחר המלחמה: "טוב שארם-א-שייך בלי שלום, משלום בלי שארם-א-שייך". במילים אחרות, ישראל כה חזקה שלא תוותר על גרגיר חול מהאדמות שכבשה במלחמת ששת הימים (שארם-א-שייך היא הנקודה הדרומית ביותר בסיני)].

4. **תחום בינלאומי – הקצנה במחנה הערבי:** התבוסה המוחצת שספגו מדינות ערב במלחמת ששת הימים הביאה לשאיפות נקם ולרצון למחות את חרפת המפלה. התוצאה הייתה

הקצנה בעמדתן של מדינות ערב שמצאה את ביטוייה בכינוס של ועידת פסגה ערבית בחרטום בירת סודן. בוועידה זו הכריזו מדינות ערב על מדיניותם לאחר המלחמה, מדיניות שזכתה לכינוי "שלושת הלאוים": לא להכרה בישראל, לא לשלום עם ישראל ולא למשא ומתן עם ישראל. מדיניות זו חיסלה למעשה רשמית את האפשרות לפתרון הסכסוך בין ישראל ומדינות ערב בדרך של פשרה ומשא ומתן.

(על התלמיד לציין שתי השפעות)

שאלה 19

דרכים שבאמצעותן ניסתה מדינת ישראל להתמודד עם הקשיים בקליטת העולים :

ההתמודדות עם הקושי הכלכלי

ב-1949 הונהגה בישראל "מדיניות הצנע". במסגרת מדיניות זו הונהג קיצוב במזון. לאזרחים התירו לקנות במכולת אחת קבועה שם קיבלו מוצרי מזון בסיסיים תמורת תלושי מזון שחילקה הממשלה. לכל אזרח הוקצבה מנה של 2800 קלוריות ליום. בהמשך הונהג גם קיצוב בדברי הלבשה. בתוך זמן קצר התפתח בישראל שוק שחור שבו קנו האזרחים מוצרים נוספים באופן בלתי חוקי. מדיניות הצנע הצליחה רק באופן חלקי והשיפור במצב מתרחש בעיקר בזכות הירידה בהיקף העולים לארץ החל משנת 1952 ובהמשך בעקבות "הסכם השילומים" עם גרמניה [נחתם ב-1952] שבמסגרתו פיצתה ממשלת גרמניה את ניצולי השואה היהודים.

ההתמודדות עם הקושי במציאת מקומות דיור

תחילה שוכנו העולים במחנות צבא שפינו הבריטים, בבתים שנטשו הערבים במלחמת העצמאות ובמחנות מיוחדים שהוקמו ברחבי הארץ וחלק מהעולים שוכנו בהתיישבות חקלאית במושבים ובקיבוצים במטרה לבסס את האחיזה היהודית בגבולות המדינה [למשל בחבל לכיש ובצפון הנגב].

ב-1950 החלה הקמת "מעברות" – שיכונים זמניים שאמורים היו לשמש את העולים כמקומות מגורים עד למציאת פתרון קבע. מרבית תושבי המעברות היו יוצאי ארצות האסלאם כיוון שהעולים מאירופה הצליחו למצוא פתרונות דיור טובים יותר בזכות ארגונים מארצות מוצאם ובזכות קרובי משפחה בארץ.

תנאי הקיום במעברות היו קשים: צפיפות, רמת היגיינה נמוכה, טורים ארוכים לחלוקת מזון, המעברות לא חוברו לרשת החשמל וגם עובדה זו הקשתה על חיי העולים. כיוון שהאבטלה במעברות הייתה רבה, יזמה הממשלה "עבודות דחק" – עבודות פיסיות ששכרן זעום.

ב-1952 החלו לחסל את המעברות משלוש סיבות עיקריות: הקמת שיכוני קבע, עולים עזבו את המעברות ללא אישור השלטונות, ורצון לפזר את העולים בארץ. חלק מהמעברות הפכו לשכונות ליד הערים הגדולות וחלק מהעולים שוכנו בעיירות פיתוח שהוקמו ברחבי הארץ. לעיתים

המעברה עצמה הפכה לעיירת פיתוח. בין השאר הוקמו בתקופה זו עיירות פיתוח בקריית שמונה, דימונה, וירוחם.

מרבית תושבי עיירות הפיתוח היו עולים מארצות האסלאם וכיוון שרמת השירותים הייתה נמוכה ולא הייתה די עבודה הפכו עיירות הפיתוח בתוך זמן קצר למוקדי תסכול וזעם.

ההתמודדות עם הקושי בתחום החינוך והתרבות:

ב-1953 נחקק "חוק חינוך ממלכתי" שקבע שכל ילד וילדה מגיל 5-14 זכאים לחינוך חינם. כיוון שבאותה התקופה היו בארץ זרמי חנוך שונים [זרם העובדים, זרם כללי וזרמים דתיים] נוצר הצורך ליצור אחידות בחינוך שתמנע תחרות בין הזרמים וחוק חינוך ממלכתי קבע את קיומם של שני זרמים: חינוך ממלכתי כללי-חילוני וחינוך ממלכתי דתי. לחרדים הותר לקיים מערכת חינוך עצמאית.

דרך התמודדות נוספת עם הקשיים בתחום החינוך והתרבות הייתה לימוד עברית לעולים חדשים שנעשתה במסגרות התנדבותיות במעברות. בשנות ה-60 נעשה ניסיון להתמודד עם הפערים בחינוך באמצעות תוכנית "האינטגרציה" שקבעה שיש ללמד באותם בתי ספר תלמידים משכבות חברתיות שונות וממוצא עדתי שונה.

תפיסת "כור ההיתוך" היא דרך התמודדות נוספת בתחום החינוכי-תרבותי. בהתאם לתפיסה זו ביקשו מנהיגי המדינה, רובם אשכנזים וותיקים בארץ או ילידי הארץ לעצב את העולים בדמות "הצבר" הישראלי ולמחוק את המאפיינים הגלותיים של העולים. בהתאם לתפיסה זו דמות הצבר הישראלי פירושה להיות דובר עברית רהוטה, ציוני, חלוץ, אוהב את ארצו ומוכן להקריב למענה, משרת בצבא ובעל מנטאליות אירופאית חילונית. כמובן שרבים מהעולים, בעיקר עולי ארצות האסלאם לא תאמו דימוי זה והתעקשו לשמר את מנהגייהם ותרבותם ובסופו של דבר הובילה מדיניות כור ההיתוך ליצירת שסע בין האשכנזים הוותיקים בארץ והעולים מארצות האסלאם.

(על התלמיד לציין שתי דרכי התמודדות)

פרק רביעי – אפשרות ב'.

נושא הרחבה: המזרח התיכון ומדינת ישראל משנות ה – 50 עד שנות ה – 70.

שאלה 20, סעיף א'

היעדים של נאצר בתפיסת "שלושת המעגלים" :

מצרים שואפת לעמוד במרכזו של העולם הערבי, האפריקאי והמוסלמי, רואה את עצמה כמנהיגתו.

מצריים שואפת לחזק את האינטרסים שלה באזור הערבי, אפריקאי ומוסלמי.

הצעדים שנקט כדי לקדם יעדים אלה:

1. נאצר ניסה למנוע מעיראק מלהצטרף ל"ברית בגדד".
2. נאצר ניסה לגבש ברית צבאית מצרית-סורית-סעודית, שאלה יצטרפו יחד ותימן.
3. בראשית 1958 הוקמה **הקהילה הערבית המאוחדת, הקע"ם**, שהייתה איחוד פדרלי בין מצרים לסוריה. תוכנית האיחוד הובילה לשיתוף פעולה מלא בתחומים מדיניים, צבאיים, כלכליים ומשפטיים. הוקמו ממשלה פדרלית וצבא משותף שבראשו עמדה מפקדה משותפת. על פי התוכנית יתחלפו הנשיאים הסורי והמצרי לסירוגין בכל שנתיים. כמו כן תוקם מועצה מחוקקת פדרלית שחבריה ייבחרו בפרלמנטים בשתי המדינות. הייצוג הדיפלומטי של שתי המדינות יהיה משותף, ולתושבי שתי המדינות תוענק אזרחות פדרלית. בפועל הפך נאצר למנהיגה של הפדרציה, וניסה להשתלט על סוריה.
4. ב-1962 התחוללה בתימן הפיכה צבאית, השליט המסורתי (האימאם) הודח על ידי קציני צבא פרו-נאצריסטים, שקראו למצרים לבוא לעזרתה של תימן. השליט המודח נמלט למדבר אל נאמניו בקרב השבטים, וקרא לעזרת ערב הסעודית. בתימן פרצה מלחמת אזרחים שבה היו מעורבות מצרים וערב הסעודית. נאצר נחלץ להגן על המשטר הרפובליקני המהפכני, ושלח לתימן חיל משלוח מצרי גדול, ובכך סיבך את מצרים במלחמה יקרה וחסרת תכלית שנמשכה עד 1967. הכישלון המצרי בתימן וניצחונם של השבטים התימניים במאבק עם המצרים הביאו את נאצר להתגרות בישראל. התבוסה בתימן סימלה את תחילת היחלשותו של הנאצריזם.
5. על ממשלות ערביות שלא צייתו לתכתיביו הפעיל נאצר לחץ וחתר תחת שלטוןן. לדוגמה, נעשה ניסיון לחולל מהפכה פרו-נאצריסטית בלבנון בעידוד ובמימון מצרי. גם בעיראק התחוללה מהפכה בעידודה של מצרים, שנועדה להפיל גורמים פרו-מערביים מהשלטון. על ירדן הופעל לחץ כדי שתפעל על פי אינטרסים ערביים ולא פרו-מערביים.

(על התלמיד לציין שני צעדים בלבד).

שאלה 20, סעיף ב'

גורם שסייע להשגת היעדים:

ההיסטוריה, התרבות ודת האיסלאם. כל אלה שימשו גורם מלכד, והדגישו את העבר המפואר של עמי ערב ואת הכמיהה לעוצמה ערבית מחודשת. המורשת הדתית הגבירה את המשותף ואת המלכד ודחקה את המפריד.

גורם שעיכב את השגתם:

אופי משטרים שונה במדינות ערב. במדינות ערב התגבשו שני סוגים של משטרים: מלוכניים ושמרניים בירדן, בעיראק, בערב הסעודית, בתימן, בנסיכויות המפרץ הפרסי ובמרוקו, ומשטרים רפובליקניים שאינם מלוכניים אך גם אינם דמוקרטיים. במצרים ובסוריה שלטו משטרים מהפכניים ו"מתקדמים" ששאפו לרפורמות חברתיות רחבות. משטרים אלה עלו לשלטון בהפיכה, והנהיגו שלטון דיקטטורי-צבאי דוגמת משטרו של נאצר במצרים. חוסר היציבות בעולם הערבי גבר מאחר שהמנהיגים בו פעלו בשיטות חתרניות ובניסיונות לחולל מהפכות במדינות ערביות אחרות. במסגרת זו נעשו ניסיונות להפיכה בעיראק ובתימן, תוך ביטול המלוכה בשתי המדינות. ניסיון זה הוביל את תימן למלחמת אזרחים ממושכת.

שאלה 21, סעיף א'

הקשיים של מדינת ישראל לקלוט עולים:

1. בשנותיה הראשונות של המדינה היה **מספר הנקלטים בה גדול ממספר הקולטים**. המקומיים קלטו עלייה המונית ששילשה את האוכלוסייה היהודית בישראל בתוך מספר שנים מעטות. תהליך הקליטה הצריך משאבים אדירים ומציאת פתרונות הולמים לבעיות של מחסור במזון, בדיור ובתעסוקה.
2. **חלק מהציבור בישראל, חלק מההנהגה וחלק מהעוסקים בתהליך הקליטה טענו בהכללה כי עלייה זו היא פרימיטיבית, חסרת השכלה ומסורתית**, והיא עתידה לשנות את פניה של החברה הישראלית ואת אופייה החילוני, המודרני והסוציאליסטי. דעות אלה פגעו ביהודים יוצאי ארצות האיסלאם, והגבירו אצלם את תחושת הזעם והתסכול. כך נוצרה "ישראל הראשונה", ותיקה, אשכנזית המבוססת על תרבות אירופאית, לעומת "ישראל השנייה", עולים מארצות האיסלאם, בעלי תרבות מזרחית, מובטלים ברובם, שחשו קיפוח ואפליה. הפער ביניהן הלך וגבר.

שאלה 21, סעיף ב'

מדיניות "כור ההיתוך":

עם קום המדינה שאפה הנהגת המדינה ליצור דמות של ישראלי חדש: "הצבר". כדי לעצב את העולים החדשים על פי תפיסה זו, היה עליהם לוותר על כל סממני התרבות הייחודיים להם

שאפיינו את אורח חייהם ואת הנהוג בארצות מוצאם, ולאמץ דפוסי התנהגות "צבריים". גישה זו נבעה מהחשש בקרב הנהגת המדינה שהעולים, שהיו בני תרבויות שונות מאלה של בני הארץ, ישנו את אופייה של המדינה. לשם כך האמינו כי יש להנחיל לעולים החדשים את המורשת ואת התרבות של היישוב בארץ ישראל: ציונות, חלוציות, אהבת הארץ. יצירת כור ההיתוך הוטלה על מערכת החינוך ועל צה"ל.

הרצון להפוך את העולים החדשים במהירות ל"צברים" הצריך מערכת חינוך המונית, שתעסוק בלימוד השפה העברית ובהנחלת הערכים הציוניים לעולים.

השפעתה:

העולים אימצו בלית ברירה תרבות ומסורות שונות מהמסורת והתרבות המוכרת להם. התחושה הייתה כי תרבותם פרימיטיבית וכי עליהם לוותר על מה שהכירו לטובת תרבות מפותחת יותר. מכאן, החלו לצמוח תחושות של קיפוח ונחיתות.

שאלה 22, סעיף א'

ישראל הופתעה במלחמת יום הכיפורים:

אמ"ן בראשותו של אלוף **אלי זעירא** גיבש וקידם תפיסה שכונתה הקונספציה. על פי תפיסה זו מצב של מלחמה בין ישראל לשכנותיה אפשרי רק ב-1975. שתי המדינות חלשות, ועד שתיבנה יכולתן הצבאית הן לא ייצאו למלחמה. העליונות הישראלית משמעותית ביותר, לכן שכנותיה הערביות של ישראל לא יבחרו בשלב זה באופציה צבאית. אם תמומש האופציה הצבאית, יוכל המודיעין הישראלי להתריע 48 שעות מראש, שהן זמן מספיק לגיוס כוחות מילואים ועמידה בפני אויב במצב מלחמה.

אף אחת מההנחות הללו לא עמדה במבחן המציאות. מצרים וסוריה בחרו באופציה הצבאית ב-1973 ולא כפי שצפה אמ"ן. גם ההתראה של 48 שעות לא עמדה במבחן המציאות, ובהיעדרה נגרמו אבדות כבדות לצה"ל, תוך סיכון ביטחונה של מדינת ישראל.

באפריל 1973 כונסה הצמרת המדינית-ביטחונית של ישראל על רקע ידיעות ממקורות מהימנים, שלפיהן החליט סאדאת לפתוח במלחמה עם ישראל בזמן הקרוב. למרות העדויות המצטברות, עמד זעירא על כך שפניהן של מצרים וסוריה אינן למלחמה.

שאלה 22, סעיף ב'

ההשפעות של מלחמת יום הכיפורים:

בתחום החברה והמדינה:

- 1. בציבור החלו להתגבש תנועות מחאה שהביאו לשינויים פוליטיים בישראל.** בין יוזמי המחאה היה סרן **מוטי אשכנזי**, שפיקד על מעוז "בודפשט" בצפון התעלה, המעוז היחיד שלא נפל בידי המצרים. תנועות המחאה שכללו קצינים וחיללים שחזרו מן המלחמה, ערכו הפגנות, וקראו להתפטרות הממשלה ואישי מפתח בה. שר הביטחון משה דיין התפטר, ובעקבותיו התפטרו גולדה מאיר וממשלתה. הביקורת הציבורית סללה את

הדרך למהפך הפוליטי ב-1977, שהעלה לשלטון את הליכוד בראשות מנחם בגין.

2. תחושת הביטחון והאופוריה ששררו בישראל לאחר מלחמת ששת הימים, התחלפו

בתחושה כבדה של חוסר אמון בתפיסה הביטחונית ובמנהיגיה של המדינה. בעקבות לחץ ציבורי הוקמה ועדת חקירה ממלכתית בראשות נשיא בית המשפט העליון שמעון אגרנט, ובה השתתפו השופט העליון משה לנדוי, מבקר המדינה יצחק נבנצאל, והרמטכ"לים לשעבר יגאל ידן וחיים לסקוב.

הוועדה התבקשה לחקור שני היבטים:

המידע על מהלכיו של האויב ערב מלחמת יום כיפור.

היערכות צה"ל לפני המלחמה ופעילותו ביומיים הראשונים למלחמה.

לאחר קיומן של 156 ישיבות, שמיעת עדויותיהם של כ-90 איש ועיון בחומר שנאסף, הטילה הוועדה את עיקר האשמה על הדרג הצבאי ועל העומד בראשו הרמטכ"ל דוד אלעזר. הוועדה המליצה על הפסקת כהונת הרמטכ"ל ועל הדחתם של קצינים נוספים. אחריות אישית הוטלה על ראש אגף המודיעין אלוף אלי זעירא, ואלוף פיקוד הדרום אלוף שמואל גונן (גורודיש) נמצא אחראי למחדל של אי הכנת הכוחות כראוי. הרמטכ"ל דוד אלעזר התפטר מיד.

הדוח של ועדת אגרנט הביא לשתי תוצאות לא צפויות ומרחיקות לכת: האחת, מחלוקת בתוך הממסד הפוליטי בדבר אחריותו של משה דיין לכישלון במלחמה. המחלוקת יצרה סדק במפלגת העבודה שהביא לנפילת שלטונה שלוש שנים לאחר מכן.

האחרת, הציבור זעם על מסקנות הוועדה, ודרש הטלת אחריות על ההנהגה המדינית. עשרה ימים לאחר פרסום הדוח הגישה גולדה מאיר את התפטרותה ואת התפטרות הממשלה לנשיא המדינה. יצחק רבין הרכיב את הממשלה החדשה, ומשה דיין התפטר מתפקידו כשר ביטחון והוחלף בשמעון פרס.

3. הקיטוב בישראל בענייני חוץ וביטחון גבר. התרחב הפער בין אלו שצידדו באחיזה

ישראלית בשטחי "ארץ ישראל השלמה" באמצעות התנחלות רחבת היקף ("גוש אמונים"), לבין אלו שקראו לווייתורים טריטוריאליים משמעותיים לערבים תמורת הסדר שלום ("שלום עכשיו").

(על התלמיד לציין שתי השפעות בלבד).

השפעה על מדינות ערב:

1. **חרם הנפט ולחץ כלכלי על המערב.** ארגון מדינות ערב המפיקות נפט הודיע בעיצומה של המלחמה על הפחתת ייצור הנפט בחמישה אחוזים, עד אשר תיסוג ישראל מהשטחים הכבושים. בשלב הבא הופסקה לחלוטין מכירת הנפט לארצות הברית בשל תמיכתה בישראל. פעם נוספת הוכיחו המדינות המפיקות נפט את כוחן להשפיע על היציבות הכלכלית באמצעות נשק הנפט. במאבק זה הייתה ידן על העליונה.

2. **המלחמה הובילה למשא ומתן בין ישראל למצרים, שהסתיים בחתימה על הסכם שלום.** בשלב הראשון הושגו הסדרי ביניים בתיווך אמריקאי, וישראל נסוגה מחלק גדול של סיני.

בבחירות ב-1977 הוחלף השלטון בישראל, מפלגת העבודה איבדה את השלטון ולראשות

הממשלה נבחר מנחם בגין שעמד בראש הליכוד. בין ישראל למצרים נפתח משא ומתן שהוביל לביקורו ההיסטורי של נשיא מצרים אנואר סאדאת בארץ ב-1977, ולחתימה על הסכם השלום בקמפ דייוויד ב-1979 בתיווכה הצמוד של ארצות הברית.

(על התלמיד לציין השפעה אחת בלבד).

יחידת מבוא: נושאים נבחרים מתולדות ישראל והעמים 1945 – 1950.

שאלה 23

המושג "מלחמה קרה":

בין ברית המועצות לבין ארצות הברית התפתחה, כפי שכונה זאת הכלכלן האמריקאי **ברנרד ברוד**, **מלחמה קרה**: מלחמה ללא נשק שבה נמנעו שתי המעצמות הגדולות מעימות צבאי ישיר ביניהן. העימות התנהלה בתחומים שונים: מירוץ חימוש גרעיני וקונבנציונלי, בריתות מדיניות, צבאיות וכלכליות מקיפות, ניסיונות חדירה לאזורים שונים בעולם ובהם המזרח התיכון והמזרח הרחוק, כדי למנוע את חדירתה של המעצמה היריבה. העימות בין שתי המעצמות החל באירופה, והתפשט לאסיה, לדרום אמריקה ולמזרח התיכון. לפעמים הוא התלהט כמו במלחמות קוריאה ווייטנאם, אך בדרך כלל נזהרו שתי המעצמות לעורר אותו יתר על המידה, כדי להימנע ממאבק שעלול להמיט אסון על העולם כולו בדמותה של מלחמה גרעינית. המאבק בין המעצמות החל בסוף שנות ה-40 ונמשך עד סוף שנות ה-80, עם התמוטטותה של ברית המועצות, נפילת חומת ברלין ואיחוד שני חלקי גרמניה ואירופה.

אחד מגילוייה:

משבר ברלין. מ-1948 איחד המערב את כל האזורים שהיו בשליטתו, והפך את גרמניה המערבית ליחידה פוליטית וכלכלית אחת. המטבע הגרמני הוחלף, הוותותה תוכנית לשיקום כלכלי של גרמניה המערבית, וכוונת המערב הייתה ליישמה גם בברלין. ברית המועצות ניסתה לדחוק את רגלי המערב מברלין, ובתגובה לצעדי המערב הטיל סטלין מצור על אזורי הכיבוש במערב ברלין (ברלין המערבית הייתה מובלעת בתוך שטח בשליטה רוסית), שבו נחסמו מסילות הברזל והדרכים היבשתיות שהובילו אל ברלין המערבית. כך נותקו כ-2.5 מיליון גרמנים ממקורות הספקה.

בתגובה, הפעיל המערב רכבת אווירית שהעבירה ציוד והספקה לתושבי ברלין הנצורים. במאות אלפי גיחות לברלין הוטסו מזון, דלק, ביגוד וחומרי גלם. הרכבת האווירית נועדה להבהיר לברית המועצות כי המערב אינו מתכוון לוותר על השליטה בברלין. הרוסים הופתעו מעוצמתה של הרכבת האווירית, ונכנעו בהדרגה. המצור הוסר סופית כעבור כשנה, במאי 1949.

שאלה 24

בכ"ט בנובמבר 1947 התכנסה עצרת האו"ם לדיון בהצעת החלוקה הסופית.

עיקריה של ההחלטה שהתקבלה באו"ם :

1. סיום המנדט הבריטי ב-1 באוגוסט 1948.
2. פינוי מוקדם יאפשר עליית יהודים באופן חופשי למדינתם.
3. בתוך חודשיים מיום הפינוי יוקמו שתי מדינות: ערבית ויהודית ואזור ירושלים – בית לחם יהיה נתון לפיקוח בינלאומי. במהלך דיוני העצרת צומצם שטחה של המדינה היהודית מ-62 אחוז ל-55 אחוז, ואילו שטח המדינה הערבית גדל ל-45 אחוז.
4. עד להקמת שתי המדינות תתקיים תקופת מעבר, שבה יהיה השלטון בידי ועדה מטעם האו"ם. ועדה זו תפעל לאיחוד כלכלי בין שתי המדינות.
5. לאחר הקמתן יגישו שתי המדינות בקשה להתקבל לאו"ם.

שאלה 25

הסכם שביתת הנשק הראשון נחתם בין ישראל למצרים ב-24 בפברואר 1949. הוא נחתם לפני מבצע עובדה, ולמרות זאת הכירה מצרים בגבול הבינלאומי שבין מצרים לישראל המנדטורית, מטאבה בדרום ועד רפיח בצפון, כגבול מדיני החוצץ בין שתי המדינות. רצועת עזה נותרה בידי המצרים, והוקם בה ממשל צבאי מצרי.

הסכם שביתת הנשק השלישי נחתם בין ישראל לממלכת ירדן ב-3 באפריל 1949. חלקים מקו הגבול נקבעו כתואמים לתווי הגבול הישן, כמו הקטע בין אילת לים המלח וקטע הגבול הטבעי לאורך הירדן והירמוך בעמק בית שאן ובעמק הירדן. אך באזור ההר המרכזי של ארץ ישראל המערבית נשארו שטחי יהודה ושומרון ומזרח ירושלים בידי הירדנים. מדינת ישראל החזיקה בפרוזדור לירושלים ובאזורים חשובים בשפלת ההר.

הסכם הנשק האחרון נחתם בין ישראל לסוריה ב-20 ביולי 1949. הגבול שהותווה בין צרפת המנדטורית לבריטניה המנדטורית נשמר בשינויים קלים, ובהם אזורים מפורזים באזור משמר הירדן ובאזור אל חמה.

(על התלמיד לציין הסכם אחד בלבד).